

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота магістра

з теми: **ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ, СЕМАНТИКО-
СИНТАКСИЧНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ
У ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ**

Виконала:

студентка 2 курсу групи FUKr1-M18
галузі знань 03 Гуманітарні науки
спеціальності 035 Філологія

(Українська мова і література)
БОЛЮХ (Лавренчук) Марина
Олександрівна

Керівник:

Дзюбак Н.М., кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови

Рецензент:

Гудима Н.В., кандидат філологічних наук,
доцент, завідувач кафедри теорії
та методик початкової освіти

Кам'янець-Подільський – 2019 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ НЕПОВНОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ.....	8
1.1 Синтаксична природа неповних речень та їх ознаки.....	9
1.2 Основи класифікації неповних речень.....	22
1.3 Функціональний потенціал неповних речень.....	41
РОЗДІЛ II. ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ У ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ.....	49
2.1 Особливості контекстно неповних речень як засобів реалізації комунікативних інтенцій автора в газетному мовленні.....	52
2.2 Формально-семантична організація та комунікативно-прагматична зумовленість еліптичних речень у газетному дискурсі.....	72
2.3 Специфіка ситуативно неповних речень у газетному мовленні...	81
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89

ВСТУП

Сучасна лінгвістика помітно розширила об'єкти вивчення. Орієнтація досліджень на комунікативну діяльність, основне завдання якої полягає у передаванні інформації з метою повідомлення чи впливу на співрозмовників (реципієнтів), сприяє перенесенню акценту на моделювання мовних актів з метою вивчення закономірностей розуміння повідомлення. Ці завдання комунікативної лінгвістики виводять на перший план нову одиницю – висловлення. Особливо важливим у функціональному аспекті є з'ясування загальних конвенцій, законів та правил формування висловлень, що відображають не лише денотативну ситуацію, а й контекст самого повідомлення. Такий підхід зумовлює перегляд деяких традиційних концепцій. Зокрема це стосується дискусійного питання про синтаксичну неповноту.

Традиційно в мовознавстві терміном «неповне речення» позначають конструкції, у яких пропущено один або обидва головних чи низка другорядних членів, що зрозумілі з контексту або ситуації мовлення.

Основи концепції неповного речення були закладені М. М. Гречем [27], І. Ф. Буслаєвим [18], О. М. Пешковським [72] та О. О. Шахматовим [89]. В українському мовознавстві проблеми неповного речення торкалися Л. А. Булаховський [63], О. С. Мельничук [68], П. С. Дудик [35, 81], І. Р. Вихованець [21-23], Н. Л. Іваницька [47-49], П. П. Коструба [60], С. Я. Єрмоленко [36, 38], А. П. Загнітко [41-43], І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська [79], К.Ф. Шульжук [92] та інші вчені. Дослідники неповного речення насамперед звертаються до питань про критерії розмежування повних і неповних структур. Встановлення неповноти, що ґрунтується на основі принципу зіставлення цих синтаксичних утворень із відповідними двоскладними чи односкладними повними реченнями. Показниками їхньої неповноти вважають форми слів, які можуть бути як у самому реченні, так і поза ним (знаходиться у суміжних конструкціях). Контекст (зовнішній і внутрішній) та ситуація розглядаються переважно як умови, що сприяють виникненню таких синтаксичних структур.

Як лінгвістичний об'єкт неповні речення викликають дискусії в різних аспектах дослідження. Проблемними стали питання про статус неповних речень у синтаксичній ієрархії мови. Існують різні погляди й щодо термінологічного позначення таких синтаксичних утворень. Одні дослідники з цією метою використовують термін «неповні речення» (О. М. Пешковський [72], О. О. Шахматов [89], І. Г. Чередниченко [87]), інші вживають цей термін лише умовно (З. Д. Попова [75], Б. М. Кулик [62]). По-різному трактується і природа неповних речень. Одні мовознавці пов'язують факт виникнення цих одиниць із тенденцією до економії мовних засобів у розмовному мовленні (П. С. Дудик [35, 81], Г. Г. Інфантова [50]), інші розглядають як результат розширення виражальних можливостей мови. Немає єдиного погляду й на класифікацію цих структур. Підлягає дискутуванню також питання сутності еліптичних речень.

Аналіз літератури з цієї проблеми засвідчує, що більшість дослідників намагаються з'ясувати сутність неповних речень, обмежуючись лише аналізом їх формально-синтаксичного складу. Ці одиниці у більшості випадків розглядають лише у вузькому контексті мови, поза реальними умовами їх існування (контекстом мовлення). Такий підхід значно обмежує наукове дослідження проблеми синтаксичної неповноти і не дозволяє адекватно вивчити об'єкт дослідження.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки увагу мовознавців привертає людський чинник у мові, внаслідок чого одиниці мови розглядають не як абсолютизовані структури, а як такі, що породжуються в актах мовлення. Розширення предмета лінгвістики зумовлює актуальність вивчення функціонування одиниць мови у реальному спілкуванні. Зокрема теоретичні потенції структурного аналізу неповних речень набувають дещо нового розвитку. З'явилась низка праць, що спрямовані на розгляд неповноти речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці. Серед них заслуговує на увагу дослідження О. А. Бех [9], присвячене структурно-семантичним особливостям неповноти бездієслівних речень. Суттєво нові підходи до

явища синтаксичної неповноти описано у монографії Н. М. Дзюбак [32], яка вивчала особливості неповних речень на матеріалі розмовного мовлення. Розвиток функціонального аспекту потребує розширення за рахунок вивчення інших типів дискурсів, зокрема газетного, що акумулює усі сучасні тенденції розвитку мови й подає їх як нормативні.

Актуальність дипломного дослідження зумовлена низкою чинників: потребою системного вивчення неповних речень та специфіки їх функціонування в сучасній українській мові; необхідністю з'ясувати специфіку формування одиниць газетного мовлення та уточнення функцій неповних речень у ньому.

Дипломна робота пов'язана з науковою темою кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Дослідження сучасного стану стилістичної системи української мови як національної». У вузчому плані ця тема ґрунтується на сучасних підходах до вивчення неповного речення з позиції породження повідомлення, що визначають комунікативні наміри мовця-автора в газетному дискурсі.

Мета магістерської роботи – виявити й описати формально-семантичні особливості та комунікативно-прагматичне навантаження неповних речень в газетному дискурсі.

Для реалізації мети дослідження необхідно було розв'язати такі **завдання**:

- 1) розкрити зміст поняття «неповне речення» у формально-синтаксичному, семантичному і комунікативному аспектах;
- 2) з'ясувати граматичну природу неповних речень й основи організації мовної семантики в конструкціях з опущеними одним чи кількома членами речення;
- 3) визначити функціональний потенціал неповних речень у різних функціональних стилях сучасної української мови;
- 4) виявити формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні ознаки неповних речень у газетному мовленні;

5) охарактеризувати комунікативні-прагматичні й стилістичні умови функціонування контекстних, еліптичних і ситуативних неповних речень у газетному дискурсі.

Об'єктом дослідження є функціональний потенціал неповних речень у газетному дискурсі.

Предмет дослідження – формально-синтаксичні й комунікативно-прагматичні особливості контекстних, еліптичних та ситуативних неповних речень як засобів формування сучасного газетного дискурсу.

Методи дослідження. У дипломній роботі як основний використано дескриптивний метод, що передбачає лінгвістичний опис мовних одиниць, відбір і систематизацію відповідного матеріалу. Для опису неповних речень як засобів формування газетного дискурсу використовувались функціональний і структурно-семантичний методи, які дозволили детально розібратись у співвідношенні логічної та мовної семантики в структурі змісту неповних речень, їх репрезентації в газетному мовленні.

Матеріалом для дослідження слугували Кам'янецький часопис «Ключ», регіональна газета «Край Кам'янецький», приватна газета «Подільнин» за 2016-2019 рр. Методом контент-аналізу з них було вилучено 300 відповідних одиниць.

Елементами наукової новизни магістерської роботи є системне дослідження неповних речень у комунікативному, семантичному і формально-синтаксичному аспектах на матеріалі текстів публіцистичного стилю, зокрема газетного мовлення, у яких найширше виявляються новітні тенденції використання мовних засобів сучасної української літературної мови. Новизна дослідження полягає також у розширенні наукового пізнання функцій неповних речень як своєрідної семантико-граматичної категорії, що бере участь у формуванні висловлень, ширше – у текстотворенні відповідно до виконання журналістом прагматичної настанови газетного мовлення. Розкрито граматичну природу опущення членів речення й еліпсису як явищ динамічного (експресивного) синтаксису сучасного українського мовлення.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що одержані результати розширюють уявлення про процеси мовної компресії й еліпсації, яка по-різному виявляється у межах функціональних стилів мови. Результати дослідження мають значення для поглибленого вивчення динамічного синтаксису і теорії мовної комунікації.

Практичне значення роботи полягає у можливості впровадження результатів дослідження у програми навчальних дисциплін, зокрема: синтаксису сучасної української мови, української мови у засобах масової комунікації, стилістики, культури мови, комунікативної лінгвістики для студентів спеціальностей 014.01 Середня освіта (Українська мова і література) та 035.01 Філологія (Українська мова і література); матеріали дослідження можуть бути використані в спецкурсах і семінарах на філологічних факультетах, для написання дипломних і курсових робіт студентами закладів вищої освіти.

Апробація роботи. Основні положення магістерської роботи були висвітлені на Науковій конференції студентів та магістрантів (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, квітень 2018 року); Науковій конференції студентів та магістрантів (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, квітень 2019 року); Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Вербальні культурні коди сучасної української мови» (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 9 листопада 2018 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та молодих учених «Дискурс у колі антропоцентричних наук: загальнолінгвістичні та прикладні аспекти» (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, 28 березня 2019 р.).

Обсяг і структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний текст викладено на 88 сторінках, загальний обсяг роботи – 95 сторінок.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ НЕПОВНОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У сучасній лінгвістиці з появою нових напрямів дослідження спостерігаємо підвищену увагу філологів до вивчення одиниць мови в функціональному аспекті. Пріоритетними є питання комунікативної взаємодії учасників спілкування, пізнання природи ситуативно-поведінкових чинників комунікантів, пояснення механізму породження, сприйняття і розуміння мовлення, а також ролі мови у когнітивній діяльності людини.

Найзагальнішою категорією організації мовного коду в спілкуванні є дискурс (фр. *discours* – мовлення) – «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників» [12, с. 322]. У дискурсі синтезовано когнітивні, мовні та позамовні (соціальні, психічні, психологічні тощо) чинники, які визначаються реальною дійсністю, тематикою спілкування і формують результат різноманітних мовленнєвих жанрів. Мінімальною одиницею дискурсу є висловлення – будь-який лінійний відрізок мовлення, актуалізований конкретною темо-рематичною структурою, який у конкретній обстановці спілкування виконує комунікативну функцію і за цих умов достатній для повідомлення про щось. Зміст висловлення, що є своєрідною формою для елементарного повідомлення, відбиває елементарні зв'язки предметів дійсності, зокрема конкретного об'єкта обговорення та його ознак. Відбиття у висловленні відношення актантів до дійсності фіксує структуру думки (судження). Розуміння висловлення як судження дає можливість визначити його денотантний план, який відображає співвіднесення двох самотійних понять, що у висловленні займають місце суб'єкта і предиката, які складають ядро простого речення.

Механізм комунікативної, смислової та синтаксичної організації речення формується в умовах реального спілкування. Передавання інформації, як правило, не обмежується лише елементарним повідомленням, а реалізується комунікативним блоком, за рахунок чого кожна мінімальна смислова одиниця є лише фрагментом у загальному ланцюгу спілкування. Окремі речення як частини більш складного мовленнєвого комплексу поєднуються між собою смисловими відношеннями, що забезпечують повноцінне функціонування тексту (дискурсу): забезпечують розвиток теми, а також змістовну цілісність. Засобами формування таких відношень є мовні одиниці відповідних рівнів: лексичні, морфологічні, синтаксичні. Серед останніх помітне місце посідають неповні речення.

1.1 Синтаксична природа неповних речень та їх ознаки

Неповне речення як одиниця синтаксичного рівня мовної системи здавна привертало увагу вітчизняних та зарубіжних мовознавців. У поле зору дослідників синтаксису потрапляли питання змісту синтаксичної неповноти, термінової номінації явищ і процесів, що її породжують та супроводжують, систематизації та функціонального потенціалу відповідних синтаксичних утворень.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови подибуємо такі значення слова «непóвний, а, е». 1. Не зовсім наповнений чим-небудь. 2. Не доведений до необхідної норми, межі, розміру і т. ін. // Який не містить у собі повного набору, комплекту, складу чого-небудь // Не зовсім закінчений, завершений. У словниковій статті подано визначення неповного речення – «речення, в якому немає одного чи обох головних членів речення» [19, с. 773].

У лінгвістиці неповне речення потрактовано як мовленнєву видозміну повного речення з однією або кількома лексично не вираженими синтаксичними позиціями структурних схем, а також цим терміном визначено «конструкції з пропущеними компонентами різної семантико-синтаксичної природи» [37, с. 182].

Неназивання одного чи низки обов'язкових членів речення визначають у лінгвістиці як «випущення», «опущення», «пропуск», «нестача», «еліпсис».

Уперше в науковий обіг термін «неповне речення» увів М. М. Греч в «Практической русской грамматике», що побачила світ 1827-го року. Дослідник відносив до цього типу речення з пропущеними головними членами (підметом, присудком та зв'язкою) [27].

На відміну від нього О. М. Пешковський як неповні виділяв речення, у яких не вистачає, у порівнянні з повними реченнями, одного або низки членів. Критерієм для їх визначення він вважав формальний склад того чи того словосполучення. На думку О. М. Пешковського, «неповними можуть бути не лише речення, у яких відсутні головні члени (підмет, присудок або той і інший), але й речення без другорядних членів, оскільки їх відсутність визначається формальним складом речення» [72, с. 453]. Цю можливість учений приписував як непоширеним, так і поширеним дієслівним чи бездієслівним реченням.

Чинниками створення неповноти відповідних одиниць синтаксису він вважав: 1) запозичення слів із суміжних висловлювань; 2) опущення слів унаслідок заміни їх реальними уявленнями при певній обстановці висловлення; 3) вираження значення опущеного члена змістом сусідніх речень або цілої їх групи; 4) достатність речових і формальних значень членів самого неповного речення для створення образу, що відповідає відсутньому членові; 5) можливість вираження тих або тих уявлень інтонаційними засобами [72, с. 456].

За О. О. Шахматовим, неповними є лише ті синтаксеми, де залежна форма слів, які входять до складу речення, свідчить про пропуск члена, що здатний граматично підпорядковувати інші члени речення [89, с. 48].

В українському мовознавстві активно вивчав частково неповні речення Л. А. Булаховський. До них він відносив структури, які «характеризуються відсутністю якого-небудь члена, що потреба в ньому випливає з граматичної структури даного речення» [63, с. 73]. На думку вченого, неповнота цих

синтаксичних утворень може бути зумовлена або якістю відсутнього члена речення з контексту чи обстановки, або свідомим відкиданням якогось слова для піднесення емоційного тону викладу, або якими-небудь іншими міркуваннями. Новим у його дослідженні є розмежування неповноти, яку спричиняє пропуск слова (еліпс) або недоговорювання (апосіопеза).

Його учень і послідовник Ю. В. Шевельов звернув увагу на те, що у живій мові, особливо в усній, чи не найбільше буває неповних речень. Підставами для їх виникнення дослідник вважав зрозумілість відсутнього члена, речення з контексту чи обставин або оминення якогось слова у зв'язку з емоційністю вислову. Хоча дослідник вважав, що опускається може будь-який член речення, однак у своїй праці «Нарис сучасної української літературної мови» наводить приклади лише неповних речень з опущеними присудками і підметами. До неповних від також відносив передчасно перервані речення (обірвані).

На думку І. Г. Чередниченка: «Опущеним у неповному реченні може мислитись усякий член, якому властиво синтаксично підпорядковувати собі інші члени речення» [87, с. 15]. Опущеним може бути: 1) підмет за наявності залежного від нього присудка із значенням особовості; 2) присудок – за наявності підпорядкованих йому додатків або обставин, а також дієслівна зв'язка – за наявності при зв'язкових (предикативних) членів; 3) означуваний член – при підпорядкованих йому означеннях. Неповноту синтаксичних одиниць мовознавець визначає за граматичними зв'язками всередині окремого речення, однак, на відміну від попередників, при цьому враховує зв'язок речення з суміжними структурами.

У подальшому розвитку теорії неповного речення відбулися зміни, зумовлені визнанням в наукових колах рефлексивної або синтаксично-зворотної функції підпорядкованих компонентів, що визначає їх здатність до передбачення наявності опущеного підпорядкованого слова. Але захопившись цією тенденцією, дослідники залишили поза увагою речення з

опущеним членом, який не підказується залежним словом. Як наслідок – такі конструкції було вилучено із системи неповних.

Певною специфікою відзначаються погляди на неповне речення Б. М. Кулика. Він вважав, що неповнота у реченнях з опущеним одним чи кількома членами має матеріальне вираження лише у структурному плані речення, однак «в умовах контексту зовсім не порушує їх смислової повноти, а в зв'язку з цим така відсутність є для них синтаксичною нормою» [62, с. 113]. На думку дослідника, неповними можуть бути будь-які типи речень: двоскладні й односкладні, поширені й непоширені, причому, в них може опускатись будь-який член – підмет, присудок (обидва головні члени), прямий додаток, рідше – непрямий додаток, обставина й означення. Їхня структурна неповнота виявляється під час зіставлення цих синтаксем з відповідними повними конструкціями. Однак, на нашу думку, такі ознаки не дозволяють провести чіткої межі між неповними та односкладними реченнями.

Серед умов, що дають можливість висловлювати думку за допомогою неповних речень, Б. М. Кулик виділив основні та додаткові. До основних відносив: 1) контекст (смисловий зв'язок їх з наступним або попереднім членом речення); 2) ситуацію (обстановку мовлення); 3) структуру самого речення. Додатковими вважав умови, що лише компенсують неповноту речень, зокрема: інтонацію, спільний досвід співрозмовників, міміку, жести; авторські ремарки в монологіях і діалогах драматичних творів [62, с. 114].

Близькими до неповних Б. М. Кулик вважав приєднувальні конструкції, а різні типи слів-речень (стверджувальні, заперечні, питальні, речення, що виражають емоційну чи вольову реакцію, привітання, подяку, ввічливість тощо) та обірвані конструкції розглядає поза межами класифікації речень з погляду їхньої структурної повноти/неповноти.

Вагомий внесок у розвиток теорії неповного речення зробив П. С. Дудик. Речення, що дістали у синтаксисі назву неповних, мовознавець відніс до розмовної стихії мовлення, якій більшою мірою притаманні явища

синтаксичної конденсації, компресії як загальної тенденції до уникнення надлишковості, ущільнення. «У ряді випадків немає потреби вживати повне речення типу *Наберіть чорнила в авторучку*. Зручнішим і природнішим виявиться неповне однослівне речення *Наберіть*; відповідні об'єкти (чорнило, авторучка) наявні в безпосередньому зоровому сприйманні, що й робить необов'язковим введення їх до складу речення. І без цього структура набуває чіткої модальності (наказу або прохання), яка окрім інтонації, увиразнюється ще жестом, мімічним рухом, що для неповного речення звичайно важить більше, ніж для повного» [81, с. 263].

Неповне речення він розглядав насамперед як «синтаксичне утворення, в якому одна з ланок його будови (один чи кілька членів речення) не вимовляються і в той же час фіксується свідомістю, є зрозумілою» [81, с. 262]. Неповноту речення, на думку П. С. Дудика, насамперед може спричиняти опущення синтаксично провідних ланок. Поява цих структур, на думку дослідника, пов'язана із мовними і позамовними чинниками. Власне мовні (синтаксичні) чинники виявляються у формах синтаксично залежних слів, які своєю семантикою, морфологічними особливостями і роллю в реченні вказують на лексичне значення, морфологічні особливості і синтаксичну роль неназваного члена. «Неповні речення конструюються з урахуванням моделі повних речень. Вони можливі тільки тому, що відповідні думки можна передати в повній їх формі. Це паралельні форми виразу того самого змісту» [81, с. 265]. Опущення одного чи низки членів неповного речення можна виявити перерваним синтаксичним зв'язком між наявними членами. До позамовних чинників належать: ситуація, життєвий досвід співрозмовників, міміка, жести.

Основна заслуга дослідника полягає у намаганні розв'язати проблему неповних речень не лише на формальному, а й на функціональному рівні. Однак ця теорія не знайшла у його працях достатнього розвитку.

Тенденцію вважати неповні речення ефективним засобом економії мовних категорій підтримали Г. Г. Інфантова [50, с. 59-62], Г. В.

Колшанський [55, с. 49] та інші вчені. Прихильники цього підходу вважають, що природні закони економії зумовлюють появу лінгвістичної компресії, яка впливає на еволюцію та функціонування мовної системи. При цьому мовну компресію визначають як явище, що дозволяє під час передавання певного обсягу інформації використовувати стислі мовні одиниці, які несуть те саме інформаційне навантаження порівняно зі схожими розгорнутими формами, внаслідок чого створюється стислий текст. Опущення (в окремих працях потрапляємо на термін «еліпсис») компонентів речення сприяє формальному скороченню вислову, що на синтаксичному рівні виявляється у моделі неповного речення без шкоди для його змісту. Таке повідомлення, на думку вчених, значно простіше для сприйняття, адже реципієнт не відволікається на розшифрування зайвих мовних знаків у повідомленні, а концентрує увагу на основному. Теорія про мовну компресію, що сприяє скороченню часу розмови і процесу взаєморозуміння, набула значного поширення в сучасному мовознавстві.

Безперечно, що прагнення до уникнення надлишковості інформації у конструкціях такого типу відкинути неможливо, однак і перебільшувати роль названої тенденції не слід. У зв'язку з цим цілком слушним, на наш погляд, є зауваження про те, що ні розвиток, ні функціонування мови не визначається принципом мовної економії, оскільки будь-яка жива природна мова поповнюється все новими і новими засобами вираження, новими прийомами комунікації.

Розгляд неповних речень на ґрунті розмовного мовлення продовжив Є. М. Ширяєв. Інноваційним у його дослідженні є те, що вчений намагається вивести поняття неповноти з синтаксичного рівня мовної системи на якісно новий – комунікативний рівень. У цьому аспекті він кваліфікує неповні речення як конситуативні висловлення, але припускається досить суперечливих висновків. Підставою для виділення таких утворень вважає низку ознак, а саме: 1) не весь смисл, який мовець намагається передати під час комунікативного акту, є його метою, частково він може бути

вербалізований в конситуативному висловленні; 2) невербалізований, але необхідний для комунікації смисл не приписується жодному з вербальних компонентів висловлення; 3) вербальні компоненти своїми валентними властивостями визначають позиції для невербалізованого смислу – незаміщені позиції; 4) конкретне лексико-семантичне значення цих позицій визначається конситуацією [91, с. 192]. Однак, намагаючись з'ясувати комунікативну природу зазначених одиниць, дослідник оперує не структурою висловлення, а лише його смисловою організацією, тим самим обмежується семантико-синтаксичним рівнем речення.

Хоча Є. М. Ширяєв і користується терміном «валентність», проте під час опису сигналів незаміщених позицій оперує лише морфологічними поняттями і категоріями. Незважаючи на те, що вчений широко використовує терміни *комунікація, комунікативний акт, висловлення* тощо, його дослідження не виходить за межі формально-граматичного опису. Причиною синтаксичної неповноти дослідник вважає незаміщення позицій підмета, дієслова-предиката, обов'язкових поширювачів дієслова-предиката, рідше – позиції будь-яких необов'язкових його поширювачів. Обов'язковою умовою для останніх є наявність досить сильної конситуації.

Значний прогрес у теорії синтаксичної неповноти відбувся із розширенням мовознавцями розуміння речення, що поєднує формально-синтаксичний, семантичний і комунікативний плани. Усі синтаксичні одиниці стали розглядати не з точки зору заповнення певної синтаксичної моделі відповідними компонентами, а як функціональну одиницю, що формується в умовах реальної комунікації і несе відповідне смислове та інформаційне навантаження.

Нові підходи до речення позначилися й на розумінні їхньої як граматичної, так і змістової природи. Дослідники почали розрізняти неповноту речень граматичну і семантичну. Вперше про ці явища в українському синтаксисі заговорив І. Р. Вихованець. Традиційно до граматично неповних він відніс «речення з частковою реалізацією їх

структурних схем, тобто речення з пропущеними членами, необхідність яких зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю окремих членів і зв'язком їх із наявними в реченні членами» [22, с.103]. Специфіка таких речень виявляється, на його думку, при зіставленні їх з відповідними повними, де чітко виражаються синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення між словами. Семантично неповним дослідник вважає речення з пропущеними членами, які поза контекстом чи мовною ситуацією залишаються незрозумілими. Нечленовані речення він виводить за межі цієї класифікації, «оскільки в них не виділяються ні головні, ні другорядні члени» [22, с.103].

К. Ф. Шульжук неповними вважає «речення, в яких одна з ланок їхньої будови не виявляється, однак фіксується свідомістю» [92, с. 134]. Їхнє виникнення пов'язує із потребами комунікації. На утворення неповних речень, за словами науковця, впливають власне мовні та позамовні чинники. Перші «ґрунтуються на формах слів, що своєю роллю вказують на семантику та морфолого-синтаксичні особливості неназваних членів» [92, с. 135]. До других відносить ситуацію, умови мовлення, міміку, жести тощо. Наслідком неназваного члена є перерваний синтаксичний зв'язок.

Досить ґрунтовно у формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному і комунікативному аспектах дослідила неповні речення Н. М. Дзюбак [32]. Дослідниця розглядає ці утворення як результат розширення виражальних можливостей мови. Прямим доказом цього положення вважає відповіді на питання дітей молодшого шкільного віку, які представлені, як правило, нерозгорнутими однослівними висловленнями на зразок: – *Скільки тобі років?* – *Шість (Мені шість років).* – *Де працює твоя мама?* – *В дитсадку (Моя мама працює в дитсадку).* – *Яка казка подобається тобі найбільше?* – *Про кота в чоботях (Мені подобається казка про кота в чоботях)* тощо. «До цього віку у дітей сформувався певний словниковий запас і навички побудови елементарних речень, що цілком достатні для вираження думки. Однак вони недостатньо володіють

правилами та принципами побудови комунікативного акту, щоб керуватись ними у процесі формування повідомлення. Та в наведених репліках-відповідях діти виражають найбільш інформативно важливу частину повідомлення (суть відповіді), залишаючи поза увагою іншу його частину, тим самим дотримуючись загальної закономірності побудови повідомлення (тексту, дискурсу), суть якої полягає у вираженні головної комунікативної частини висловлення (реми), у той час як вихідний пункт чи предмет повідомлення (тема) задається контекстом» [32, с. 19].

Основним аспектом розмежування повноти/неповноти формально-синтаксичного складу простого речення Н. М. Дзюбак вважає наявність/відсутність у його структурі обов'язкових членів. Показником необхідності окремих компонентів речення прийнято вважати певну одиницю (повнозначне слово), яка за своїми семантико-граматичними характеристиками здатна передбачати при собі інше повнозначне слово чи кілька словоформ, тобто потребує поширення за рахунок тієї чи тієї синтаксичної позиції. Таку здатність зазначеної одиниці вступати у певні зв'язки з іншими елементами у лінгвістиці визначають як валентність (від лат. *valentia* – сила). «Конкретна мовна реалізація валентності будь-якого повнозначного слова і функцій словоформ, які заповнюють його оточення, здійснюється за виробленими у мові моделями словосполучень» [73, с. 39].

Абстрактну модель словосполучення Н. М. Дзюбак розглядає як певний ідеальний варіант синтаксичних відношень між окремими членами речення, які зумовлені відображенням дійсності у формі активної взаємодії людини з нею. А оскільки сторони відображеної дійсності сприймаються людиною у різних формах та способах взаємодії (одна сторона є об'єктом дійсності (предмет, особа, явище), інша – ознакою об'єкта чи ознакою іншої ознаки тощо), то й структура словосполучення виражає неоднорідність відображуваних сторін у вигляді атрибутів поняття, що виражаються різними формами мовних знаків. У такий спосіб виділяється те, на чому фокусується

увага мовця, тобто форма об'єкта пізнання як одна із його сторін: динамічна та статична (безвідносна до простору й часу) ознака об'єкта.

Взаємодія форм, що перебувають у зв'язку з тією, на якій зосереджена увага мовця, знаходить своє вираження у відповідних типах реалізації синтаксичних відношень – предикативних у реченні, атрибутивних, обставинних – між компонентами словосполучення. Окрім того, що кожен такий компонент відображає ту чи ту сторону об'єктивної дійсності, характеризується конкретним значенням, він ще має й певні граматичні ознаки – виражений тією чи тією частиною мови, для якої властиві певні граматичні категорії та форми. Проявом взаємодії компонентів словосполучення на граматичному рівні є синтаксичний зв'язок узгодження, керування чи прилягання, що відображає усталені у мові морфологічні ознаки відповідних частин мови, які тісно пов'язані із семантикою слів цих класів.

Синтаксичні відношення та синтаксичні зв'язки становлять основу формально-граматичної та смислової організації словосполучення і забезпечують відносну постійність їхнього складу. Тому, якщо в природних умовах своєї реалізації – у реченні – хоча б один із компонентів словосполучення не виражений словесною формою (в тому числі й нульовою), то це призводить до порушення відповідних синтаксичних зв'язків, внаслідок чого експліцитно виражений член словосполучення, що одночасно є й членом речення, сигналізує словесно незаповнену синтаксичну позицію.

У ролі сигналів Н. М. Дзюбак використовує пряму та зворотну валентності слів. Носієм прямої валентності виступає головне (підпорядковуюче) слово словосполучення, яке своїми нереалізованими семантико-граматичними характеристиками (синтаксичними відношеннями та синтаксичним зв'язком) передбачає можливість існування у складі тієї чи іншої структури залежного компонента, наприклад: *Два півники, два півники горох молотили, дві курочки-чубарочки до млина носили [(що?) горох]*.

(Українська народна пісенька). *Садіть, діти, деревину при хатинці рідній, садіть [(що?) деревину] в полі і в городі, місце де пригідне* (М. Колцуняк).

Зворотна валентність характерна для залежного компонента словосполучення, яке виступає у ролі синтаксично підпорядкованого члена і виконує разом з тим рефлексивну або синтаксично-зворотну функцію – своїми граматичними та семантичними характеристиками визначає морфологічні ознаки й синтаксичну роль керуючого слова. За цих обставин відповідний опорний член наявний у складі речення навіть тоді, коли він виражений імпліцитно, наприклад: *Туман, туман долиною, добре жити з родиною. А ще лучче за горою з дружиною молодю [(що робити?) жити]* (Т. Шевченко). *Дідусева хатина стояла недалеко від маяка. Біля неї у дворі тулився сарай, де були дрова, у кутку стояли почорнілі весла, дошки, на полиці – цвяхи, мотки дроту та дідусеві інструменти [(що робили?) стояли]* (В. Грінчак) [32, с. 21].

Позитивним є те, що дослідниця пов'язує виникнення неповних речень з умовами реального комунікативного акту. В загальному контексті повідомлення такі речення не виражають смислової недостатності, вони є семантично завершеними, оскільки експліцитно виражена інформація доповнюється із контексту чи комунікативної ситуації. Неповнота цих структур виявляється лише на формально-синтаксичному рівні, а нереалізовані семантичні відношення та синтаксичні зв'язки дослідниця вважає сигналами їхньої неповноти.

На думку А. К. Мойсієнка, ознака неповноти предикативної одиниці «ґрунтується на здатності речення логічно й синтаксично членуватися та можливості не виражати якийсь із членів речення (головний чи другорядний) або навіть декілька членів з огляду на вже реалізований контекст, прозорість ситуації дійсності чи загальномовну компетенцію учасників комунікації» [69, с. 65]. Ідентифікація й розпізнання змісту неповного речення стають можливими завдяки корелятивним зв'язкам, що діють між повним реченням та неповним варіантом. При цьому синтаксична категорія неповноти

пов'язана з комунікативним аспектом речення і свідчить про єдність семантичного, формально-граматичного та комунікативного факторів у побудові речення.

А. К. Мойсієнко переконаний, що синтаксична категорія повноти/неповноти речення набуває реалізації безпосередньо у центральній лінгвістичній дихотомії «мова-мовлення». Якщо синтаксичні моделі – це компетенція мови як системи, то неповнота, частково експлікована реалізація цих моделей представляє мовлення.

Нетрадиційний підхід до неповноти речень спостерігаємо у працях Г. О. Золотової [44-46], Н. Ю. Шведової [90] та інших дослідників. Він виник у зв'язку з поширенням теорії про детермінанти, яким окремі мовознавці стали приписувати функцію вторинного імпліцитно-предикативного позначення дії. На цьому ґрунті синтаксисти виходять за рамки традиційного поділу речень на двоскладні та односкладні на основі їх формального складу, а орієнтуються на семантичні компоненти моделей, відповідно до яких розрізняють однокомпонентні, двокомпонентні і трикомпонентні моделі. Ядро таких моделей можуть складати як традиційні підмети чи присудки, так і «не підмети», і «не присудки».

Г. О. Золотова за характером реалізації моделей прості речення поділяє на такі варіанти: 1) повні варіанти – з усіма членами граматичної моделі, наприклад: *Я пишу. Я їду. Можна зайти*; неповні варіанти типу *Пишу. Пиши. Пишуть*; 2) варіанти без зв'язок, наприклад: *Працювати – щастя*; зі зв'язками: *Працювати – це і є щастя*; 3) варіанти без напівповнозначних дієслів, наприклад: *Учень пише*; з напівповнозначними дієсловами *Учень став писати*; 4) варіанти без заміщеної позиції, наприклад: *Робітник він добрий* і з заміщеною позицією *Робітник він – яких пошукати* [44].

Щодо адекватності такого поділу ми схиляємося до думки В. А. Белошапкової [15], яка вважає помилковою думку про симетричність формально-синтаксичної і логіко-семантичної організації речення. Цілком очевидно, що не завжди семантично повне повідомлення на формальному

рівні може бути представлене схемою повного двоскладного чи односкладного речення.

Здавна в синтаксичній науці викликають полеміку конструкції з експлікованими компонентами у непрямих відмінках: ***В хаті молодого хлопця.*** Дівчина у гостях, його мила, не коханка, не заручена, - мила (Леся Українка); інфінітивами: ***Звеличувати*** людину... Чи є благородніше завдання? (З газети); частками, вигуками: - ***О, ні!*** – погордо звівши голову, мовила жінка, ще й головою заперечливо похитала (А. Головка) тощо. У традиційному українському мовознавстві такі синтаксичні моделі відносять до неповних речень. І. І. Слинько зазначає, що «вивчення синтаксичних одиниць не тільки з граматичного, а й із семантичного і комунікативного боку показало, що такі вислови не можна ставити на один рівень з двоядерними чи одноядерними реченнями, бо вони тісніше пов'язані із текстом і, як правило, не побудовані за чітко визначеними граматичними зразками» [79, с. 285].

Дослідники вважають ознаками, що зближують такі конструкції з граматичними реченнями: 1) інтонацію відносно закінченого повідомлення, що характерна для таких висловів; 2) наявність засобів вираження суб'єктивно-модального значення; 3) наявність поширювачів; 4) здатність входити до складного речення. Але визначальними для їх статусу в синтаксичній системі мови приймають: 1) відсутність граматичного зразка чи приховану орієнтацію на нього; 2) неможливість утворювати форми парадигми; 3) брак постійних реалізацій. Саме за останніми ознаками їх відносять до синтаксичних сегментів, а в сучасному синтаксисі визначають як комуніканти.

За словами І. І. Слинька, «комуніканти не мають таких граматичних обмежень, як речення, тому ними можуть бути будь-які повнозначні чи службові слова. Це означає, що їх важко систематизувати». Відповідно дослідник розрізняє такі групи комунікантів: 1) форми уявлення і називання; 2) вказівні форми; 3) форми заміників речення.

А отже, проведений аналіз показав, що традиційно терміном «неповне» у сучасному синтаксисі називають речення з пропущеним головним (головними) чи другорядним (другорядними) компонентами, що входять до його обов'язкової моделі. Причому, неповним таке речення є лише з формально-синтаксичного погляду. Відповідні явища не позначаються на змісті неповних конструкцій. У загальному контексті повідомлення воно залишається зрозумілим і достатнім для сприйняття.

Виникнення неповних речень та їхній прагматичний потенціал визначається комунікантом відповідно до власної настанови у першу чергу повідомляти актуальну інформацію, що виражається експліцитно представленими компонентами, які в свою чергу виступають своєрідними сигналами, що передбачають наявність пропущених елементів повідомлення. Показниками синтаксичної неповноти таких конструкцій є нереалізовані синтаксичні зв'язки та семантичні відношення.

1.2 Основи класифікації неповних речень

Систематизацію неповних речень здійснюють за двома різноплановими типами ознак. В основі першої типології лежать джерела компенсації лексично не виражених компонентів, що виступають обов'язковою умовою комунікативно-інформативної завершеності відповідних конструкцій. Другої – семантико-синтаксичні функції лексично не виражених компонентів.

Система розподілу неповних речень на групи за спільними ознаками, властивостями значно покращує їхнє вивчення та науковий опис. У XX столітті найпоширенішою течією в осмисленні природи і сутності людської мови та її засобів був структуралізм, який зумовив трактування мови як чітко структурованої системи та визначав напрям її дослідження в аспекті суворого формального опису. Більшість досліджень неповних речень було обмежено намаганням визначити сутність цих синтаксичних засобів, їх внутрішні закономірності й зв'язки з іншими одиницями синтаксичного рівня мови. У цьому аспекті загальновідомою і, мабуть, найбільш поширеною

стала класифікація неповних речень на основі розрізнення незаміщеної позиції відповідного синтаксичного компонента речення.

Перша спроба такої класифікації належить О. О. Шахматову. Він розрізняє три типи неповних речень: 1) речення з опущеним підметом, визначаючи їх як недостатні; 2) структури з опущеним присудком; 3) речення, у яких опущено частину підмета або присудка, він розглядає як дефектні [89, с. 236].

Взявши до уваги граматичні особливості неповних речень за їх складом, О. М. Пешковський подає опис неповних речень таких різновидів: 1) особові речення без підмета; 2) особові поширені й непоширені речення з підметом без присудка (простого чи складеного); 3) речення особові чи безособові, поширені чи непоширені з предикативним членом або без дієслівної (навіть нульової) зв'язки; 4) ті ж речення з дієслівною зв'язкою, але без предикативного члена; 5) ті ж речення з перехідним дієсловом або таким складеним присудком, який керує певним відмінком опущеного іменника; 6) ті ж речення з несубстантивованими прикметниками без іменників, до яких ці прикметники відносяться [72, с. 459].

Б. М. Кулик розрізняє 1) речення, в складі якого немає підмета або його компонента, наприклад: *Собакам душно. Лягли на межі, як три копиці вовни, звісили з ротів язики і носять боками з коротким свистом* (М. Коцюбинський). *Половина листя жовта, половина зелена*; 2) речення, в складі якого відсутній присудок або (якщо він складений) його компонента, наприклад: *Квітку метелик цілує, обрії – сонце ясне, вітер – берізку німую* (В. Сосюра); 3) речення, в складі якого немає ні підмета, ні присудка, наприклад: *І хворі почали марити: один – мартеном, а другий – гутою* (Ю. Яновський); 4) речення, в якому немає прямого додатка, наприклад: *Люди дякують дощеві, а подорожній лає* (Народна творчість); 5) речення, в якому відсутня обставина, означення чи непрямий додаток, при цьому дослідник зазначає, що відсутність другорядних компонентів не завжди може призводити до граматичної неповноти. Зокрема, як відповідні неповні від

визначає такі приклади: *В одній кишені смеркає, а в другій світає* (Народна творчість) [62, 115-116]. Описана класифікація виправдана лише для тих речень, неповнота формально-граматично складу яких зумовлюється смисловим зв'язком з попереднім контекстом. Виникають питання і щодо окремих прикладів, які наводить автор, зокрема щодо речень, неповноту яких спричиняє відсутність підмета і присудка одночасно. Бачимо, що у прикладі наявна частина складеного іменного підмета, виражена числівником.

Деякі прогалини у цій концепції заповнює П. С. Дудик. По-перше, дослідник пропонує розмежовувати двоскладні та односкладні неповні речення. При цьому розрізняє: 1) неповні двоскладні речення з неназваним підметом; 2) неповні двоскладні речення з неназваним присудком; 3) неповні односкладні речення з неназваним головним членом або його частиною; 4) неповні речення з опущеним прямим чи непрямым додатком він об'єднує в один клас, розглядаючи їх як неповні двоскладні та односкладні речення з неназваним додатком; 5) неповні двоскладні і односкладні речення з неназваною обставиною; 6) неповні двоскладні й односкладні речення як частини складного речення з якимось неназваним членом; 7) неповні двоскладні та односкладні речення з кількома неназваними членами. Як окремий різновид розрізняє еліптичні двоскладні й односкладні речення. Але не допускає наявності неповних речень без вербалізованого означення [35, с. 156-168].

Суперечливими у поглядах П. С. Дудика є трактування приєднувальних конструкцій, серед яких дослідник визначає й неповні приєднувальні конструкції (речення), наприклад: *Бо таки не дарма кращі люди голови поклали. І твій Юхим* (А. Головка) [81, с. 284].

У сучасних дослідженнях спостерігаємо різні варіанти такої класифікації. Всі мовознавці одностайно висловлюються щодо виділення неповних речень з опущеним одним із головних членів чи відразу обох головних компонентів. Інші різновиди неповних речень, як правило, узагальнюються і виділяються як структури з опущеним другорядним членом

чи конструкції з пропущеним обов'язковим другорядним членом [52, с. 135]. Ю. В. Мосенко та О. І. Леута, крім зазначених вище варіантів неповних речень, виділяють складні речення з опущеною головною чи підрядною частиною.

О. І. Леута як окремий різновид розглядає неповні речення, які є частиною складного речення з пропущеним членом, що називається у другій частині складного речення [83, с. 333].

Однак не всі мовознавці вважають структурний підхід до класифікації неповних речень досконалим і достатнім для їхнього наукового опису. На думку О. О. Чувакіна, «цей принцип враховує лише одну з важливих сторін неповного речення, але, по-перше, недостатній для того, щоб судити про «опущення» членів, які залежать від «опущених», особливо, якщо ті й ті не представлені в контексті (речення ситуативного типу); по-друге, не повністю розкривають ті основи, в силу яких речення вважається неповним» [88, с. 104]. Запропонована ним класифікація двохрівнева: на першому рівні дослідник пропонує зважати, позиція якого члена виступає в ролі сигнальної, і бере до уваги характер цієї позиції. На цій основі розрізняє такі типи: 1) тип «сигналізуюча позиція – позиція підмета»; 2) тип «сигналізуюча позиція – позиція присудка»; 3) тип «сигналізуюча позиція – позиція додатка»; 4) тип «сигналізуюча позиція – позиція обставини»; 5) як проблемний тип виділяється «сигналізуюча позиція – позиція означення», проблема полягає у тому, що словоформи, які займають цю позицію, здатні легко субстантивуватися, наприклад: *Зорі сяють; серед неба Горить білолиций; Верба слуха соловейка, Дивиться в криницю; На калині, над водою, Так і виливає, Неначе зна, що дівчину Козак виглядає* (Т. Шевченко «Гайдамаки»).

Ідентифікація й розуміння змісту неповного речення відбувається завдяки корелятивним зв'язкам, що діють між повними реченнями та їхніми неповними варіантами, однак не менш важливими під час з'ясування ознак неповного речення є й умови, за яких можлива їхня неповнота. Цей аспект є визначальним для іншого підходу до систематизації досліджуваних синтаксичних одиниць.

На основі синтаксичної ситуації, за якої відбувається опущення будь-якого члена неповного речення, І. Г. Чередниченко розрізняє: 1) неповні речення, в яких опущення члена речення обумовлене самою будовою речення (неповні речення внутрішньої синтаксичної обумовленості); 2) неповні речення, в яких опущення члена речення обумовлене смисловими зв'язками з наступним або попереднім контекстом, а також реальними обставинами висловлювання [87, с. 17-20].

А. П. Загнітко неповні речення внутрішньосинтаксичної обумовленості визначає як еліптичні, а речення зовнішньої обумовленості вважає власне неповними [42, с. 177].

П. П. Коструба систематизує неповні структури у три великі класи: контекстуальні, конситуативні та еліптичні [60, с. 70]. У такому вигляді класифікація неповних речень знайшла своє відображення у більшості підручників із синтаксису [52, 42-43, 83, 84].

П. С. Дудик запропонував об'єднати контекстуальні й ситуативні речення, визначаючи їх як конситуативні. Проти їх виділення в окремі різновиди, на його думку, виступає те, «що контекст і ситуація є явищами не граматичними, а позамовними, зовнішньосинтаксичними. Тим самим так звані контекстуальні і ситуативні речення структурно нічим не розрізняються, повністю збігаються за будовою і граматичними моделями. Ці терміни вказують лише на сферу застосування неповних речень, а тому правильніше буде говорити про вживання неповних речень у контекстному мовленні і ситуативному» [35, с. 144].

Комунікативна зумовленість неповних речень визначає те, що значення цих синтаксичних утворень може бути зрозумілим лише у конкретному оточенні цієї синтаксичної одиниці, «яке створює той контекст, який у мікро- чи макророзмірах визначає зміст конкретного фрагмента комунікації» [59, с. 53]. Термін «контекст» походить від латинського *contextus*, що означає – поєднання, зв'язок. У лінгвістиці ним визначають «фрагмент тексту, який включає вибрану для аналізу одиницю, необхідний і достатній для визначення

значення цієї одиниці, що не суперечить загальному змісту даного тексту» [37, с. 156].

В умовах реальної комунікації контекст – значно ширше поняття, ніж вербально виражений текст. Він формується не лише засобами мови, а й позамовними – жестами, рухами, мімікою, діями співрозмовників, тобто включає все оточення, у якому відбувається комунікативний акт. Прийнято виділяти власне лінгвістичний (вербальний) контекст та екстралінгвістичний, роль якого відіграє візуально-чуттєва ситуація.

До чинників, що визначають зміст комунікативного акту, Л. П. Якубинський відносить також апперцепцію, відзначаючи особливу роль усього попереднього внутрішнього досвіду людини у сприйнятті чужого мовлення [93]. Його концепцію підтримав і продовжив Є. М. Ширяєв. Дослідник виділив загальну та індивідуальну апперцептивну базу, віднісши до першої весь фон загальних знань, які властиві усім носіям мови, а до другої – постійні і стійкі елементи, що виникають унаслідок впливу оточення і характеризуються частою повторюваністю. На його думку, як контекст можна розглядати лише індивідуальну апперцептивну базу, оскільки контекст має бути індивідуальним, відомим лише вузькому колу, тобто самим учасникам мовленнєвого акту. А цим вимогам відповідає лише індивідуальна апперцептивна база [91, с. 194-195]. Однак не слід обмежувати вплив на процес комунікації і загальної апперцептивної бази. Саме вона формує той глобальний контекст, який забезпечує перебіг комунікативного акту чи мовленнєвої взаємодії і дозволяє учасникам розуміти один одного.

Таким чином, на структуру речення-висловлення впливають три чинники: 1) вербальний контекст (далі контекст) – мовленнєве оточення будь-якого відрізка мовлення; 2) візуально-чуттєва ситуація (далі ситуація) – все, що партнери по комунікації бачать, чують і відчувають; 3) апперцептивна база – загальний суспільний досвід носіїв конкретної мови та індивідуальний досвід партнерів, їх знання. Кожен з цих чинників своєрідно впливає на структуру повідомлення.

Неповні речення контекстової мотивації – це результат взаємодії речень у тексті чи реплік у діалогічній єдності. Такі синтаксичні утворення у лінгвістиці номінуються термінами «контекстуально» чи «контекстно» неповні речення. У своєму дослідженні ми надаємо перевагу другому терміну, який запропонувала М. У. Каранська [52, с. 134], бо він, на нашу думку, більше відбиває словотвірні норми сучасної української літературної мови та закони українського термінотворення.

Відсутність у складі контекстно неповних речень якогось члена (членів) диктується потребою уникнути небажаного його повторення, оскільки наявний у попередньому реченні член (члени) виступає спільним для наступного одного чи кількох речень [62, с. 114], наприклад: *Вийшли в поле косарі косить ранком на зорі. До обіда покосили, ostrі коси потупили. По обіді спочивали, добре коси поклепали* (Українська народна пісня). *Олеся. А про віщо ж ти думаєш? Влас. Про віщо? Мало про віщо! Олеся. Може про те, що хату треба поправить, повітку нову поставить?* (М. Кропивницький).

Інформація про зазначені об'єкти, явища, події дійсності може міститися не лише у попередньому, а й в наступному реченні, що розташоване безпосередньо після неповної структури або на певній дистанції від неї. Залежно від цих чинників розрізняють контекст попередній і наступний; контактний і дистанційний.

У сучасному мовознавстві розмежовують контексти за рівнями мови та за структурною близькістю контексту і ядра. За рівнями мови розрізняють лексичний, граматичний та інші контексти. За рівнем зближення ядра із текстом контексти поділяють на зовнішній (макроконтекст) та внутрішній (мікроконтекст). Якщо перший – це все оточення ядра, то другий охоплює компоненти самої конструкції. Його розглядають у тому випадку, коли визначається вплив компонентів речення на те чи те словесно не виражене значення. У контекстно неповних реченнях відсутній член підказується

макроконтекстом. Вони досить поширені як у монологічному, так і в діалогічному мовленні.

В умовах комунікативної діяльності не менш поширені неповні речення ситуативної мотивації. Під ситуацією маємо на увазі всю сукупність невербальних елементів, які наявні в свідомості партнерів по комунікації та в об'єктивній дійсності. Ситуативний (екстралінгвістичний або побутовий) контекст включає релевантні змістові мовлення об'єкти фізичного оточення, в тому числі й самих мовців у їх часовому та локальному співвідношенні з мовленням [53, с. 11-17]. Компонентами ситуації є різноманітні позамовні явища: загальні (реально-часові, просторові й предметні умови) і цілком конкретні (наявність/відсутність конкретного предмета, особи чи явища, будь-яких дій мовця і слухача). Їх вдало доповнюють такі позамовні засоби, як міміка, жести, погляд, вираз обличчя, дистанція, постава, одяг, зачіска, запахи тощо.

У художньому тексті виникає потреба в авторських описах ситуації мовлення, наприклад: *Далі вона почала щось виймати з-за пазухи, вийняла горіхи, зав'язані в хустину, і скільки яєць. – **Може, ласка ваша, не погордуєте...*** (Леся Українка). *Ромка чесно виконував наказ Павки: не відпускати гостя. І, незважаючи на його протести, збігав ще до льоху і приніс холодну ряжанку. – **Ось покуштуйте,** – поставив на стіл коричневий глечик* (О. Буцень).

Участь візуально-чуттєвої ситуації у процесі комунікації створює можливість не вербалізувати у висловленні інформації, що впливає із ситуації, на основі якої воно побудоване. Ще Ш. Баллі зазначав, що нам цілком достатньо вказати на конкретний предмет і звернути на нього увагу співрозмовника, щоб цей предмет став складовою частиною речення [6, с. 52].

А отже, специфіка таких синтаксичних утворень полягає в тому, що семантика відсутнього компонента підказується конкретною обстановкою мовлення, ситуацією, за рахунок чого вони дістали назву «ситуативних»,

«ситуативно неповних» чи «ситуативних неповних» речень. Ситуативні неповні речення виникають внаслідок невідповідності висловлення, у процесі формування якого беруть участь як вербальні, так і невербальні чинники, та речення, яке твориться вербальними засобами. Сферою уживання ситуативних неповних речень є діалогічне мовлення, зокрема його усна форма. Як ми зазначали вище, у писемному мовленні візуально-чуттєва ситуація вводиться в контекст вербальними засобами.

Якщо вплив контексту і ситуації на структуру неповного речення загалом зрозумілий, то поняття апперцептивної бази потребує більш детального з'ясування. Як уже зазначалося, апперцептивна база поділяється на загальну та індивідуальну. Роль першої полягає у тому, що людина у процесі своєї життєдіяльності оволодіває матеріальними і духовними надбаннями суспільства. Основним знаряддям такого пізнання є мова. Адже усі мовні категорії, вступаючи у взаємозв'язок одна з одною, відображають закономірності та взаємозв'язки всіх явищ об'єктивної дійсності.

Опираючись на ці знання у процесі комунікації адресант здатен робити певні передбачення про те, що адресат також володіє відповідними знаннями мови, знаннями про світ (енциклопедичними знаннями) та знаннями правил спілкування (інтерактивними). Таке передбачення дозволяє значно скоротити комунікативний акт, говорити лише необхідними натяками, внаслідок чого сама комунікація більшою мірою імпліцитна.

У комунікативній лінгвістиці розрізняють три типи імпліцитних смислів: 1) імплікації, засновані на значенні окремих слів і граматичних конструкцій, тобто на знаннях про мову; 2) імпліцитні смисли, які виводяться на основі знань про світ; 3) комунікативні імплікатури, які опираються на знання правил спілкування [31, с. 16].

Якщо комунікативні імплікатури відіграють провідну роль у побудові повідомлення адресанта (виходячи із того, що цими знаннями володіє слухач, мовець може передати зміст неявно), то імпліцитні смисли, засновані на знаннях мови, мають принципове значення під час аналізу повідомлення

адресатом. Повідомлення, сформоване на базі знань про світ, різні мовці можуть сприйняти по різному. Але такого не відбувається щодо повідомлень, які спираються на знання мови, оскільки розпізнання імпліцитних смислів входить до компетенції мови і не залежить від адресата.

Особливим типом неповних конструкцій є еліптичні речення (гр. *elleipsis* – випущення, пропуск) – «різновид неповних речень, де неназваний член речення (найчастіше присудок двоскладного речення, головний член односкладного, рідше – підмет або додаток) безпосередньо встановлюються з їхнього власного змісту або будови, значення та форми синтаксично залежних членів, наприклад: *В піснях і труд, і даль походу, і жаль, і успіх, і любов...* (М. Рильський). *Гей, на коні! Всі у путь!* (П. Тичина)» [37, с. 57]. Їхня специфіка полягає у тому, що семантична повнота зумовлюється змістом самого повідомлення, що сформульоване за відповідною моделлю. Ці ознаки дозволяють визначити їх як речення внутрішньозмістової мотивації.

Специфіка синтаксичної та семантичної організації еліптичних речень зумовлює різні потрактування цих синтаксичних утворень, що є проблемою їхньої класифікації. Певними особливостями характеризуються дослідження еліптичних речень у працях П. О. Леканта [65], Н. Ю. Шведової [90], С. Я. Єрмоленко [36], О. А. Бех [9], І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянської [79]. На відміну від представників традиційного синтаксису, вони допускають можливість існування еліптичних речень, називаючи їх реалізацією відмінювано-дієслівних структурних схем чи моделями без присудка [9, с. 8-9]. П. О. Лекант зупиняється лише на двох семантичних групах дієслів – руху і мовлення [65, с. 154]. Бездієслівні речення, що називають стан навколишнього середовища, періоди часу, стихійні явища, що не викликаються дією якогось суб'єкта, а також структури, у яких виражається буття навколишнього середовища, предметів, осіб, подій, що не мають свого носія чи абстраговані від нього, мовознавці відносять до номінативних речень. Локативні та темпоральні елементи, що

входять до їх складу, Н. Ю. Шведова, П. О. Лекант, С. Я. Єрмоленко розглядають як детермінанти, що прилягають до іменника з власне характеризуючим (означальним) значенням. І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська їх класифікують як локативні й темпоральні поширювачі, що характеризують ситуацію в цілому і є обов'язковими для номінативних речень. На цій основі речення типу *Дощ* вони вважають неповними варіантами одноядерних однокомпонентних номінативних речень: *Надворі дощ*. Причому, відзначається той факт, що «в номінативних реченнях локативні і темпоральні члени переважно препозитивні, допомагають відрізнити їх від двоядерних речень з некоординованими членами типу *Огорожа – навколо саду. Вистава – ліворуч*» [79, с. 252].

По-різному трактується природа речень, які виражають бажання чи вимогу мати предмет чи опредмечене поняття, типу *Води! Хліба! Квітів!* Н. Ю. Шведова відносить їх до однокомпонентних іменних речень, вказуючи на проміжний характер цих структур між самостійними реалізаціями та неповними реалізаціями двокомпонентних дієслівних речень [90, с. 370]. І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська відрізняють їх від повних і неповних дієслівних речень і розглядають як особливі експресивні генітивно-акузативні варіанти двоядерних чи інфінітивних речень. Свою думку вони мотивують тим, що ці структури не мають парадигми, а вживаються лише у формі спонукального (рідше бажального) способу.

Дослідники як окремий тип синтаксичних одиниць виділяють і конструкції з заперечною часткою *ні*. Самостійність парадигми цих речень, на думку Н. Ю. Шведової, підтверджується наявністю у них дійсного, умовного і наказового способів без дієслова *бути* [90, с. 341]. Ці утворення вона розглядає як одноядерні речення. І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська заперечують їх одноядерність, оскільки «вони мають два чітко виділені компоненти – родовий відмінок, що заступив підмет стверджувальних конструкцій, і заперечення *ні*, що стоїть на місці дієслова *є*. Однак їх не можна цілком прирівняти і до двоядерних речень, бо ці два

компоненти формально відрізняються від називного відмінка з дієсловом *є*» [79, с. 277]. Такі конструкції вони визнають як аналоги двоядерних речень, зокрема заперечний варіант немає генітивних модифікацій, на тій же основі, що парадигма *ні* – генітивних варіантів *Ні сліз, ні скарг. Ні шелесту* створюється формами дієслова *бути* і тому співвідноситься з двоядерними реченнями буття.

Речення, що виражають привітання, прощання, вибачення, побажання типу *З приїздом! З празником!*, дослідники відносять до комунікатів, що характеризуються як вислови, які «не можна ставити на один рівень з двоядерними чи одноядерними реченнями, бо вони тісніше пов'язані з текстом і, як правило, не побудовані за чітко визначеними граматичними зразками» [79, с. 285].

На думку Н. М. Дзюбак, таке трактування статусу еліптичних речень суперечить традиційним поглядам, за якими до цих утворень відносять конструкції з нульовою формою дієслова, відсутність якого підказується експліцитно вираженим додатком чи обставиною. Тому постає питання не лише про розмежування повноти/неповноти відповідних синтаксичних одиниць, а й двоскладних та односкладних речень [32, с. 29].

Типовим прикладом однієї із таких імплікацій є граматичний еліпсис. Це особливий тип речень, у яких пропуск певного члена є відносно постійною ознакою їх синтаксичної структури. На відміну від контекстних та ситуативних неповних речень, у синтаксичних утвореннях цього типу опущений член, який би міг бути у співвідносному повному реченні, не фіксується у контексті і не встановлюється із візуально-чуттєвої ситуації, оскільки у цьому немає потреби. Його семантика підказується самою синтаксичною ситуацією, наявними членами цього речення, які залежать від імпліцитно вираженого компонента і мисляться як мікроконтекст, наприклад: *Яйце розіб'є, білком помаже, на дерев'яну лопату – та в піч; і тріскотітиме іскрами сажка – мініатюрна зоряна ніч* (І. Драч).

Використання еліптичних речень можливе лише за умови досконалого володіння конкретною мовою, зокрема правилами граматичної і лексичної сполучуваності окремих слівформ у словосполученнях та реченні. Опущення в реченні члена у типових ситуаціях служить переважно функціональним цілям, «викликається необхідністю висловити думку стисло і разом з тим посилити емоційність викладу або надати висловленій думці більшої виразності» [62, с. 117].

Еліптичні речення властиві однаковою мірою як діалогічному, так і монологічному мовленню. Якщо утворення еліптичних речень пов'язане з імплікаціями, що виникають на основі чітких стійких знань, якими володіє широке коло – всі носії конкретної мови, то дещо іншу картину спостерігаємо щодо неповних конструкцій, які базуються на індивідуальній апперцептивній сфері. Одна їх частина виникає на основі імплікацій, що спираються на доволі тривалі стійкі знання про предмети, події, явища та їх природні, у розумінні мовців, зв'язки, якими володіє лише обмежена група людей, як правило, лише учасники спілкування. За визначенням Є. М. Ширяєва, подібні знання становлять стійку індивідуальну апперцептивну базу [91, с. 217]. Наприклад: *(Якась особа А кожного вечора перед сном відчиняє квартиру) Б перед сном до А: – Відчинив? (Відчинив квартиру). Або (А звичайно відводить в дитсадок дитину) Б до А: – Сьогодні відведу я (Сьогодні дитину в дитсадок відведу я).* Заміщення у таких реченнях імпліцитно виражених компонентів можливе за рахунок частої повторюваності (постійності чи звичайності) стереотипних ситуацій у житті партнерів по комунікації.

Інша частина синтаксичних утворень такого типу формується на основі тимчасових знань про перехідні властивості певної особи, предмета, події тощо. Є. М. Ширяєв відносить їх до актуальної індивідуальної апперцептивної бази, оскільки відновлення значення опущених компонентів речення за таких обставин можливе лише у випадку актуальності подібних знань для учасників спілкування у момент мовлення, наприклад: *(Суб'єкт А*

кілька хвилин назад загубив окуляри і до їх пошуку залучив Б) через деякий час А до Б: – **Знайшов?** (Знайшов окуляри?). Або: (А попросив Б налити кави) через деякий час Б до А: – **Йди, бо вистигне** (Йди пити каву, бо вистигне).

У таких умовах індивідуальна апперцептивна база відіграє таку ж роль, як і загальна, – допомагає відновити семантику опущеного компонента речення. Але на відміну від еліптичних речень такі структури поєднують у собі ознаки всіх трьох типів неповних речень. Вони спираються на типову ситуацію чи попередній контекст (висловлення співрозмовника), однак за своєю природою ближчі до еліптичних структур. У їх основу покладено імплікації, що базуються на знаннях мовців про певні зв'язки між предметами, які відображаються у відповідних граматичних структурах. Такі імплікації суттєво відрізняються від тих, що ґрунтуються на знаннях, які становлять загальну апперцептивну базу, оскільки подібні співвідношення предметів природні лише для учасників комунікативного акту, тобто створюються штучно. Тому цей тип граматичної неповноти речень назовемо штучним еліпсисом.

Штучні еліптичні структури характеризуються обмеженою сферою функціонування – усним розмовним мовленням.

У лінгвістиці дуже часто усі неповні речення об'єднують терміном еліптичні. Та хоча цей термін цілком допустимий для називання усіх неповних речень [89], однак на комунікативному рівні він відбиває сутність лише власне еліптичних речень, оскільки тут інформативне навантаження опущеного компонента не виконує ні контекст, ні ситуація, що вважаються екстралінгвістичними засобами вираження інформації і у відповідних неповних реченнях заміщують вербальні знаки. Специфіка цих синтаксичних утворень привернула увагу багатьох мовознавців. З часом було запропоновано кілька класифікацій еліптичних структур.

Найпоширенішою є класифікація цього типу неповних речень за семантикою опущеного дієслова-присудка (головного члена). П. С. Дудик розрізняє: 1) речення з еліпсисом присудка (або предикативної основи

речення), що має значення руху: *Син тут же в школу, а невістка – в магазин* (Г. Квітка-Основ'яненко); 2) речення з еліпсисом присудка (або предикативної основи односкладного речення), що виражає спонукання або запитання: *За тебе, за твоє щастя! Руку! Де він?*; 3) речення з еліпсисом присудка (або предикативної основи односкладного речення), що має значення буттєвого дієслова: *В хаті – гармидер*; 4) речення з еліпсисом присудка (або головного члена односкладного речення), що має значення дієслова мовлення: *А я: він хворий. Баба: – А де ж твій клунок?* Крім цих структур, мовознавець відносить до еліптичних речення з еліпсисом частини словосполучення, що складає один член речення, та структури з еліпсисом іменника в ролі підмета або додатка при наявності залежного від нього означення [35, с. 168-188].

Ю. В. Мосенко як окремі різновиди еліптичних структур виділяє: 1) речення із значенням перебування, існування, місцезнаходження; 2) речення із значеннями енергійної дії. Прикладом перших є синтаксичні одиниці: *Тиша у військах. Жайворонки над військами*. До другого різновиду відносить речення: *А він мене за руку, – пригорнув, поцілував* (Марко Вовчок).

Певні корекції у запропоновані класифікації речень вносить А. П. Загнітко. Як підтип речень з еліпсами присудка (або головного члена односкладного речення), що має значення дієслова руху, він виділяє: речення з еліпсисом присудка (головного члена) із значенням переміщення в просторі; речення з еліпсисом присудка (або головного члена односкладного речення) на позначення наказу, прохання, побажання, заклику, привітання, прокляття, подяки, запитання. У окремий розряд дослідник виділяє речення еліпсисом присудка (або головного члена односкладного члена) із значеннями сприйняття (типу *бачити, глядіти, дивитись, роздивлятись, запримітити, чути, відчути, сприйняти* і под.), а також речення з еліпсисом дієслова-присудка (або головного члена односкладних речень), що узвичаїлись як виразники запитання.

Н. М. Дзюбак розглядає еліптичні речення як особливий різновид неповних структур монологічного мовлення. На її думку, «у синтаксичних утвореннях такого типу засобами еліпсису можуть виражатися головні і другорядні члени речення» [32, с. 136]. У більшості випадків еліпсується дієслово-присудок із семантикою наявності, буття: *А у вдови один син, та й той якраз під аришин* (Т. Шевченко). Різновидом цих утворень дослідниця вважає речення зі значенням заперечення типу: *Кругом його мов вимерли люде. Ані півня, ні собаки* (Т. Шевченко); зі значенням способу розміщення в просторі (*стояти, лежати, сидіти, висіти, простягнутись* тощо): *Федір прийшов, а корчмар у ліжку: страшно побитий крекче* (Українська народна казка); із значенням сприйняття: *Дзвінок згори* (І. Франко); зі значенням способу переміщення в просторі (*йти, бігти, їхати, летіти, скакати, вилазити, накинутись, падати, стрибати* та ін.): *Стара до Петра Шостозуба. Нема, поїхав на ярмарок. До Андрія Гонти – нема. До Михайла Дідича – нема: усі в ярмарку* (Марко Вовчок); зі значенням дії, спрямованої на конкретний об'єкт (*брати, хватати, бити* та ін.): *Царівна – його за хвіст і викинула* (Українські народні казки); зі значенням мовлення, спілкування: *А лисичка йому: - Я з ним прийду, але ви поховайтесь* (Українська народна казка); зі значенням привітання, побажання, поради: *- З новосіллям!*

(А. Дімаров). При цьому зазначається, що у таких еліптичних реченнях «семантику опущеного дієслова можна встановити лише «контурно», шляхом підведення до синонімічного ряду, а в окремих випадках – лише тематичної групи» [32, с. 145].

Значно рідше, за спостереженнями Н. М. Дзюбак, не називається в еліптичних реченнях другорядний компонент, зокрема: прямий додаток: *Коваль клеple, поки тепле* (Українське народне прислів'я); прямий і непрямий додаток: *Я до струмка серед битви тривожної в ніч приповзу, пересиливши спрагу, вмию лице від пилуги дорожньої, двічі ковтну і наповню баклагу* (А. Малишко). У таких конструкціях опущення другорядного компонента ґрунтується на основі сталої сполучуваності слів, внаслідок чого

створюється цілком очевидний образ, який не потребує зусиль адресата для його розкриття [32, с. 159].

Нетрадиційний підхід до класифікації еліптичних речень простежується у дослідженні О. А. Бех. За основу поділу вона взяла системні відношення між парадигматичними рядами дієслівно-іменних конструкцій та можливості їх лексичного заповнення. За цими ознаками виділяє: 1) вільний еліпсис, який відрізняється необмеженими можливостями лексичного заповнення; 2) фразеологічний еліпсис, що являє собою неповні реалізації основних типів еліптичних конструкцій, які чітко закріплені за певними видами ситуацій спілкування. У межах вільного еліпсису вона виділяє: а) еліпсис семантики директивності: директивно-апелятивний, директивно-дистрибутивний, директивно-дистинативний, директивний дії, стану; б) фінітивний еліпсис; в) еліпсис семантики інструмента дії; г) еліпсис деліберативних конструкцій; д) еліпсис прямої мови; е) еліпсис компаративний. До фразеологічного еліпсису дослідниця відносить: директивний, дистрибутивний, лімітативний, дистинативний, бажальний, іменування, еліпсис адресата.

Як особливий тип неповних речень виділяють парцельовані структури. Для їх називання в мовознавстві використовуються терміни «приєднувальні конструкції» [35, с. 193], «видільні неповні речення» [52, с. 134-136]. Вони близькі до контекстних неповних речень. Специфіка цих утворень полягає у виділенні ніби в самостійне речення головних чи другорядних членів, що виносяться за межі стрижневого речення і притому відокремлюються інтонаційно (зниженням голосу й паузою), на письмі – крапкою, наприклад: *І така вона була якась палка, чующа... Шамка, легка, станом струнка, волоссям чорнява, а що вже очі! Там були такі, що й без мови говорять* (Марко Вовчок, I, 264). Приєднувальні конструкції доповнюють зміст речення, до якого приєднуються, становлячи з ним єдине змістовне ціле. Однак часто таке доповнення зумовлюється не внутрішньо-змістовними потребами чи граматичною будовою речення-висловлення, а певними

міркуваннями мовця: «При приєднанні певний елемент думки виникає ніби під час її висловлення, реалізації, являючи собою доповнення до них, ніби випадкове, але дуже важливе і зумовлене конкретною потребою мовлення, свідомим прагненням мовця до розширення, уточнення того, що він сказав уже раніше» [35, с. 203].

Особливості цих синтаксичних утворень визначають їх особливий статус. Більшість дослідників не відносить їх ні до неповних, ні до повних двоскладних чи односкладних речень. У них, за словами П. С. Дудика, ніщо не пропущено, і тільки формальний склад їх синтаксично пов'язаний (за допомогою тих чи інших засобів) з підметом, присудком або другорядним членом попереднього речення, за змістом вони є другорядною частиною цього речення і підпорядковані одному з членів структурно основного речення, що, взяті окремо, втрачають самостійне значення і функції [35, с. 205].

І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська розглядають ці структури як комунікати, що є неподільними семантико-граматичними утвореннями.

Останнім часом досить часто неповними визначаються обірвані речення, що функціонують як розпочаті, але з якоїсь причини не закінчені повідомлення. Їх виникнення пов'язується з особливим станом комуніканта. «Схвильований мовець не знайшов потрібного слова чи не зміг далі говорити; передумав, утримався, щоб не сказати зайвого, хтось увійшов тощо» [52, с. 136]. Ю. В. Мосенко вважає, що такі синтаксичні одиниці слід відрізняти від неповних речень, оскільки думка лишилась незавершеною, тому встановити відсутні члени неможливо [83, с. 78].

Під впливом нових підходів до речення у лінгвістиці було започатковано тенденцію до розрізнення граматичної і семантичної неповноти, про що ми говорили у попередньому пункті. Однак і досі немає чіткої системи розрізнення таких типів речень. Так, І. Р. Вихованець усі неповні речення поділяє на: 1) формально і семантично неповні; 2) речення формально неповні, але семантично повні. До перших відносить ситуативні і

контекстуальні. «Такі речення без врахування відповідної ситуації або контексту незрозумілі, у них пропущені компоненти мають чітко визначену ситуацією або контекстом формальну структуру й семантику» [22, с. 103]. До цієї групи мовознавець відносить і приєднувальні конструкції, «що функціонують як додаткові повідомлення після основного висловлення», наприклад: *І телеграфістку охопив жах. І ще когось* (О. Довженко) [22, с. 104]. Такі синтаксичні утворення він ще називає власне неповними реченнями. До других – еліптичні речення, зміст яких цілком зрозумілий поза ситуацією чи контекстом.

В. В. Різун граматично неповними вважає речення з формально опущеним членом (членами). До цієї групи речень, крім еліптичних, відносить також односкладні речення типу *Болить мені!* Свою думку мотивує тим, що «через відсутність в українській мові займенника з високим рівнем узагальнення і абстрагування у наведеному реченні підмет неможливий, – а в англійській мові обов’язково буде вжитий займенник *it – it hurt me*» [78, с. 236]. До семантично неповних відносять речення з пропущеним членом/членами речення, яке поза контекстом чи мовною ситуацією залишається незрозумілим. Такий підхід вносить непорозуміння у загальну класифікацію речень.

В. В. Бабайцева деталізує цей поділ. Вона розрізняє: 1) семантично неповні, структурно повні речення, до яких відносить конструкції з незаміщеними семантичними позиціями; 2) структурно та семантично неповні речення, якими вважає ситуативні утворення; 3) структурно неповні, але семантично повні речення – еліптичні структури [5, с. 142].

А. П. Загнітко щодо цієї класифікації справедливо зауважує, що всі неповні речення є семантично повними, бо хоча одна з ланок його будови не висловлюється, однак у той же час вона фіксується свідомістю [42, с. 173]. Тому неповнота таких утворень визначається лише з погляду на словесне заміщення тих чи інших позицій і немає нічого спільного із змістом.

Функціональний план неповних речень привернув увагу дослідників наприкінці XX століття. Залежно від сфери вживання неповні речення було запропоновано поділяти на структури усного та писемного мовлення. Так, І. Р. Вихованець ситуативно неповні речення розглядає як конструкції усного мовлення, а контекстуальні – писемного [22, с. 103]. Є. М. Ширяєв зазначає: «якщо незаміщені синтаксичні позиції широко представлені як в розмовному мовленні, так і в кодифікованому літературному його різновиді, то незаміщені смислові позиції регулярні лише в розмовній мові» [91, с. 193].

Н. М. Дзюбак розрізняє неповні конструкції діалогічного та монологічного мовлення. Відповідно до перших відносить речення, неповноту яких зумовлює переважно діалогічний характер спілкування та візуально-чуттєва ситуація, що супроводжує мовлення. До других – конструкції, неповноту яких зумовлює переважно макро- або мікроконтекст. Утворення діалогічного мовлення поділяє на ситуативні й контекстуальні, а монологічного – на контекстуальні й еліптичні [32].

А отже, у сучасному мовознавстві наявна низка класифікацій неповних речень, що зумовлено різними аспектами розгляду цих конструкцій. Найбільшого поширення набули три з них: формальна, яка ґрунтується на визначенні синтаксичної позиції опущеного компонента; семантична, що оснований на способі відновлення смислу неповного речення; функціональна, в основу якої покладено сферу функціонування досліджуваних синтаксем. На нашу думку, найбільш повно й усебічно описати неповні речення дозволить урахування усіх наявних підходів, що беруть за основу різні аспекти синтаксичних одиниць.

1.3 Функціональний потенціал неповних речень

У функціональному аспекті вперше неповні речення почали розглядати стилісти. Ці синтаксичні утворення поширені в усіх стилях сучасної української мови, де виконують специфічні, притаманні лише їм функції.

Б. М. Кулик вважає, що функціонування неповних речень у мовленні продиктоване відповідними стилістичними нормами, що визначені: 1) вимогами естетичного порядку (потребою уникнути повторення слів, словосполучень, вжитих у попередньому реченні); 2) вимогами емоційно-експресивного порядку (потреба надати вислову жвавості, динамічності, емоційності, більшої виразності) [62, с. 114]. Найбільш поширеними, на думку мовознавця, є контекстуально неповні речення, що функціонують не лише у розмовних, а й у книжних стилях української мови.

На відміну від нього, П. С. Дудик вважає головною сферою функціонування неповних речень живе повсякденне розмовне мовлення (у його тлумаченні «мову»). «Вживаючи такі неповні структури, ми економимо час, бо висловлюємось коротко і стисло і водночас повністю і легко сприймаємо те, що нам говорять інші» [81, с. 263].

І. Р. Вихованець відстоює думку про те, що пропущені члени речення посилюють комунікативну значущість лексично виражених, до того ж логічно наголошених слів, що виступають у позиції реми, наприклад: - *Що любиш ти найбільшою любов'ю? – Сонце, небо, далі і тополі* (В. Сосюра). При цьому підкреслює: «важко уявити собі великий текст, що складається з повних речень. Надуживання повними реченнями створювало б багатослів'я, а отже, утруднювало б нормальне спілкування. Неповні ж речення надають мовленню невимушеності, гнучкості та природного звучання, сприяють виділенню комунікативного центру висловлення [22, с. 103].

Сучасні мовознавці функціональну навантагу неповних речень пов'язують із «дією глобального закону економії мовних засобів», що визначається комунікативними інтенціями мовців, зокрема прагненням до стислого викладу, конденсації думки, а також стилістичною доцільністю чи недоцільністю дублювати слова в реченнях, текстуально пов'язаних. При цьому І. М. Арбіджанова зазначає, що «Неповнота не позначається негативно на прагненні мовців порозумітися. А навіть навпаки – вона буває більш промовистою, ніж повний варіант тексту» [69, с. 65].

Узагальнюючи думки мовознавців можемо з впевненістю констатувати, що для неповних речень найбільш традиційними є такі функції: текстотвірна; стилістична та комунікативно-прагматична.

Дослідження текстових категорій передбачає виявлення особливостей текстової структури, організації мовних одиниць та зв'язків між ними. Найпоширенішою є спроба синтаксичного підходу до опису категорій тексту. Учені роблять спробу виявити правила поєднання речень у тексти, що допомагає виявити досить важливі властивості самих текстів. Вони характеризують текст як комплекс речень, надфразних єдностей, складних синтаксичних цілих. В усіх випадках текст аналізується з використанням того понятійного апарату, що й речення.

Істотною ознакою тексту є зв'язність, в основі якої лежать темо-рематичні зв'язки в межах речення, на межі речень та між надфразними єдностями. Речення може починатися з теми, потім вводиться рема, а в наступному реченні рема переходить у тему. При такому розгортанні думки утворюється темо-рематичний ланцюжок. Зауважимо, що категорія зв'язності – необхідна умова організації тексту. Якщо порушується хоч один темо-рематичний зв'язок, руйнується й сам текст.

Зв'язність тексту досягається відповідними засобами. В. Я. Мельничайко пропонує класифікувати мовні засоби міжфразного зв'язку за двома ознаками: 1) за сферою застосування: засоби зв'язку, що застосовуються для з'єднання частин складного речення і для міжфразного зв'язку: засоби рівноцінної заміни слів, співвіднесення вищо-часових форм дієслова, вставні слова, неповні речення, порядок розташування компонентів; власне міжфразні засоби зв'язку: лексичний повтор, члени речення та його частини, що пов'язані з наступними синтаксичними одиницями, окремі типи простого речення; 2) за функцією у тексті: ті, що забезпечують семантичну єдність тексту: лексичний повтор, засоби повторної номінації, відповідність дієслівних форм, риторичні питальні речення, називні речення, сукупність слів певної семантичної групи, члени речення і предикативні частини, зміст

яких поширюється і на наступні речення, сукупність певного виду обставин; ті, що передають тільки логічні відношення між частинами тексту: сполучники, частки, вставні слова.

Оточення будь-якої елементарної комунікативної одиниці у тексті формує той контекст, який безпосередньо визначає її зміст та синтаксичне наповнення. Окремі речення у тексті становлять своєрідні смислові блоки, у яких вони настільки взаємопов'язані між собою за змістом, що за його межами характеризуються певною смисловою незавершеністю та незрозумілістю. Такі модифікації змісту на формально-граматичному рівні позначаються шляхом опущення одного чи кількох головних чи другорядних членів речення, синтаксичною неповнотою. А отже, в результаті довільного керування законами мовлення виникають «граматичні щілини» [39, с. 78], які заповнюються із контексту, наприклад: *Тоді на Волині було невеличке село. Воно заховалося в улоговині. Круг його були ліси. В селі жили прості люди-хлібороби. Якби не татари, то їм жити було б непогано. А то часто й густо набігали татари. Вони грабували, палили й руйнували села. **Старих та малих убивали, а молодих брали в неволю та й продавали рабами на тяжкі роботи туркам.** Іноді гнали татари з України тисячі безщасних людей (Б. Грінченко). Володимир був подивований незвичною тишею, що панувала довкола. **Ішов уздовж вулички, роздивляючись горобців, курей, дим, що струменів із димарів.** Він йшов, накульгуючи, і йому здавалося, що вулиця аж прозора від тиші, аж в голові запаморочилося (це спадок від того життя, що залишилося за спиною) (В. Шевчук). У такий спосіб змістові зв'язки проникають у структуру речення і пов'язують їх між собою, внаслідок чого у неповному реченні комунікант зосереджує переважно нову для повідомлення інформацію, тобто реалізує рему, а тема задається сусідніми чи дистанційно розташованими, попередніми чи наступними синтаксичними структурами текстового масиву.*

Цілком очевидно, що текстотвірну функцію як у текстах-монологіях, так і в діалогах виконують переважно контекстуально неповні речення, що зумовлено їхньою природою.

Неповні речення посідають значне місце у системі авторських засобів передавання художньо осмисленого змісту. Вони використовуються майстрами пера для передавання найделікатніших нюансів думки.

Стилістичний потенціал неповних речень мотивується тим, що «спеціальний пропуск якогось одного елемента в складі речення компенсується більшим семантико-стилістичним навантаженням інших елементів цього речення і загальним увиразненням синтаксичної побудови» [82, с. 353]. Використання неповних речень у художньому чи публіцистичному текстах визначається інтенціями автора. Експліцитно виражені компоненти тексту стають своєрідними семантико-стилістичними центрами контексту. Чим менше компонентів представлено у повідомленні, тим істотнішою стає їх стилістична вага, наприклад: *На чужину з України брати розійшлися. Покинули стару матір. Той жінку покинув, а той сестру. А найменший – молоду дівчину* (Т. Шевченко). *Підняли голос і обидва кричали. Сердито, звісно* (М. Коцюбинський). *Уранці лелеки пролітали і нам славних дитяток подарували: Оленці – дівча, Одарці – хлоп'я* (О. Ковінька).

Особливого динамізму й експресії надають художньому мовленню еліптичні речення, наприклад: *Весна — неначе карусель, на каруселі білі коні. Гірське село в садах морель, і місяць, мов тюльпан, червоний. Стіл ясеновий, на столі слов'янський дзбан, у дзбані сонце. Ти поклоняйся лиш землі, землі стобарвній, наче сон цей!* (Б.-І. Антонич). Як бачимо з уривку, в особливому ракурсі постає перед читачем буденна картина світу. Однак автор позбавляє її буденності, використавши прийом еліпсису, що дозволяє читачеві домислити зміст, по-своєму його потрактувати і зрозуміти. Цей прийом додає художньої виразності наведеним поетичним рядкам.

У художньому чи публіцистичному тексті різні види неповних речень можуть взаємодіяти. У такий спосіб вони утворюють специфічні психологічні експресивно напружені, динамічні контексти.

Особливим функціональним навантаженням відзначаються ситуативно неповні речення. Ці конструкції притаманні лише розмовному мовленню, і є надзвичайно поширеними засобами передавання інформації. У ситуації реальної комунікації, коли на формування повідомлення впливає не лише автор, а й ситуація спілкування, «у висловленні передбачається відображення не лише конкретної денотативної ситуації, а й активне включення останньої у процес комунікації» [32, с. 83].

Найчастіше засобами ситуації виражаються цілком очевидні речі: предмети, дії, що є ситуативно закріпленими і стереотипними у відповідних комунікативних ситуаціях, наприклад: *Соломія глянула і враз залялася дзвінким сміхом. - Ха-ха-ха!.. - не вгавав Остап. - Голова молодичина, а ноги парубочі... - Що ж воно буде? - спитав переходом Остап. - Таж як хто підгледить твій очіпок, не мине нас халепа. - А ось що буде! - рішуче промовила Соломія і з сими словами здерла з голови очіпок. Чорні буйні коси впали їй на плечі й вкрили їх нижче пояса. - **На, ріж...** - Що ти кажеш? - жаснувся Остап. - **Ріж, кажу...** - **І тобі не жаль, Соломіє?** - **Ані крихти...Ріж!** - уперто намагалась молодича й сіла долі. - Та в мене й ножиць чортма. - **Ріж ножем!..** Остап стояв, вагаючись, але бачачи молодичину упертість, вийняв ніж; поточив його об камінь і почав обтинати в кружок Соломіїне волосся (М. Коцюбинський).*

Механізм комунікативної організації речення зрозумілий в умовах реальної комунікативної діяльності. Передавання інформації, як правило, не обмежується лише елементарним повідомленням, а реалізується комунікативним блоком, за рахунок чого кожна елементарна смислова одиниця є лише фрагментом у загальному ланцюгу спілкування. Окремі речення як частини більш складного мовленнєвого комплексу поєднуються певними відношеннями. З одного боку, – це відношення суто граматичні, в

основі яких лежать різноманітні зв'язки, а з іншого – суто смислові відношення, які виникають із самої інформації повідомлення. Організований на основі таких зв'язків і відношень відрізок мовлення, що об'єднує за смислом окремі синтаксичні одиниці, називається текстом.

Мовна одиниця – текст – характеризується єдністю значення, зовнішньої і внутрішньої форми: «фіксуючи відображений у свідомості фрагмент дійсності, завжди пов'язаний з множиною структур цього фрагмента, які представляють його в процесі пізнання» [75, с. 110]. З погляду на мову як систему систем текст визначається як максимальна одиниця мови найвищого рівня мовної ієрархії. Він становить продукт мовлення і має розглядатися як сама комунікація [55, с. 54]. Однак такий підхід до тлумачення тексту виправданий лише стосовно монологічного мовлення, що є одностороннім актом «індивідуальної творчості, свідомо розрахованої організації словесних рядів» [8, с. 54]. Продуктом такого комунікативного акту виступає об'єднана смисловим зв'язком послідовність мовних одиниць, яка у лінгвістиці визначається як текст.

Дещо інша організація притаманна діалогічному мовленню, суть якого полягає у комунікативній взаємодії партнерів. У цьому випадку комунікація представлена не як окремий комунікативний акт, а як мовленнєвий контакт, в результаті якого кожен учасник (адресант і адресат) формує своє повідомлення. Воно може бути реалізоване лише одним реченням чи їх послідовністю (своєрідним мікротекстом). Смислова єдність таких повідомлень забезпечується дією принципу кооперації [26, с. 217-237]. Його суть полягає у тому, що комунікативний внесок учасників спілкування на кожному етапі діалогу має бути таким, якого потребує сумісно поставлена мета діалогу, тобто висловлення одного партнера повинні сприяти рухові в загальному напрямку висловлень іншого. Продуктом діалогічної взаємодії є об'єднана смисловим зв'язком послідовність окремих повідомлень – реплік учасників спілкування, що становить діалогічну єдність.

Однак, незважаючи на різноманітність форм реалізації цілісного повідомлення, як для монологічного тексту, так і для діалогічної єдності характерний певний смисловий зв'язок окремих речень чи реплік, результатом якого є зміст тексту чи діалогу. Єдність змісту цих складних синтаксичних утворень досягається шляхом дотримання учасниками комунікації певних норм і правил, закладених в ілокуції носіїв конкретної мови, закріплених суспільною свідомістю. Ці норми можуть варіюватись від чітких вказівок до майже непомітних правил. Вони становлять не лише граматичні правила, а й норми комунікативної взаємодії чи реалізації зв'язного повідомлення, знання комунікантів, якими вони оволодівають у процесі життєдіяльності і які формують їх життєвий досвід.

Зміст складного синтаксичного утворення – це, насамперед, інтеграція значень суміжних речень чи послідовних реплік діалогу, а утворення одиниць більш високого рівня із одиниць більш низького рівня завжди відбувається на основі лінійності. У таких умовах функціонування комунікативна установка кожного окремого речення-висловлення відображена у його актуальному членуванні, що зорієнтоване «на актуальну інформацію, яка становить сутність відповідної комунікації і задля повідомлення якої (інформації) ця комунікація має відбутися» [22, с. 148]. Основа висловлення (тема), що міститься як дане, відоме, зумовлюється попереднім контекстом. Рема становить комунікативний центр висловлення, його ядро, нові знання про тему (вихідну частину висловлення). Тема менш значуща, ніж рема. Саме тема є елементом структури висловлення, який поєднує його з попереднім текстом чи реплікою шляхом повторення окремих його частин чи лише одиничних компонентів. Однак у процесі комунікації існує тенденція до знищення повторюваності шляхом «штучного моделювання новизни хоча б на рівні форми за допомогою синонімічних заміन займенників» [76, с. 24], а також неназивання теми.

А отже, у складному синтаксичному цілому найбільша самотійність характерна для першого речення тексту (першої репліки діалогу), після якого розташовуються інші, що передусім спрямовані на вираження реми як

комунікативного центру кожного конкретного повідомлення. Вони немовби чіпляються одне за одного, пов'язуючись як смисловим, так і граматичним зв'язком, у такий спосіб забезпечуючи розгортання думки, її рух. Причому, «послідовність речень повинна бути задумана мовцем для того, щоб у мовленні з'явився зміст, тоді як реалізація граматичних правил у реченні буде забезпечуватись автоматизмом пам'яті» [39, с.79].

Як засоби структурно-семантичної єдності, окремі речення з погляду змісту настільки тісно взаємопов'язані, що взяті окремо, ізольовано, мають вигляд, як правило, неповних, незакінчених. У такий спосіб компресія змісту знаходить своє відбиття у граматичній структурі речення. Її проявом є відсутність будь-якого члена, «запрограмованого структурою речення» [5, с. 100], чи одразу кількох його компонентів, що спричиняє неповноту цієї конструкції.

А отже, комунікативно-прагматичний потенціал неповних речень виявляється у їхньому тема-рематичному членуванні і свідчить про єдність усіх чинників, що впливають на формування повідомлення: формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних.

РОЗДІЛ II

ФОРМАЛЬНА, СЕМАНТИЧНА ТА КОМУНІКАТИВНО- ПРАГМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ У ГАЗЕТНОМУ ДИСКУРСІ

Газетний дискурс – це особливий різновид публіцистичного мовлення. У сучасному мовознавстві потрапляємо на два аспекти його дослідження. Перший спрямований на вивчення газетного дискурсу як явища комунікативної практики. У цьому аспекті дослідників цікавить його характерні ознаки, особливості організації та моделювання, визначення типів та жанрів, з'ясування функціональної специфіки тощо. Другий аспект, який є актуальним для нашого дослідження, – прикладний. Він визначає газетний дискурс як поле для функціонування вербальних знаків усіх рівнів мовної системи: фонетичних, графічних, лексичних, граматичних.

У комунікативній лінгвістиці дискурс (з франц. *discours* — мовлення) визначено як «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників» [12, с. 322]. Він є синтезом когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним комунікативним актом, залежить від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів.

В організації мовного коду газетний дискурс посідає значне місце. З огляду на його призначення – формувати громадську думку – визначальними рисами цього типу дискурсу є інформативність та впливовість. Остання ознака забезпечується такими засобами як логічний виклад та емоційно-експресивне забарвлення. Поєднання цих ознак в публіцистичному мовленні вдало обґрунтував О. Д. Пономарів: «Водночас навіть найдетальніша в логічному плані річ не буде належно сприйнята, якщо вона викладатиметься безпристрасною, нековірною, заштампованою мовою» [74, с. 12]. Звісно

ступінь зрівноваженості цих ознак має різне вираження у різних жанрах газетного дискурсу.

Характерною ознакою газетного мовлення є розрив у просторі й часі автора та читача. Тому, на відміну від реальної комунікації, газетний текст має бути більш розлогим, автор повинен викласти усі подробиці описуваної події, явища, щоб якомога повно ввести читача в курс справи.

Газетний дискурс є офіційним та публічним, тому основною вимогою до його мовної організації є правильність, яка виявляється у таких аспектах: 1) газетний дискурс має відповідати дійсності, тобто інформація має бути перевіреною, виваженою, достовірною; 2) використання мовних засобів у ньому регулюється нормами сучасної української літературної мови; 3) для суспільства газетний дискурс – взірць сучасної літературної мови, що не допускає помилок у використанні засобів усіх рівнів мовної системи. Ці аспекти, на відміну від теле- чи радіодискурсу, унеможливають невідповідність, невимушеність або неофіційність мовлення

Газетний текст має писемну форму, й це відбирає в мовному арсеналі відповідні писемні конструкції. Це дискурс, де велика увага приділяється не лише змісту, а й формі його викладу. Все це відбувається тому, що є можливість розтягнути в часі процес підготовки мовлення, ще раз прочитати написане, виправити, використати словники, як результат, у випадку газетного (як і взагалі книжного) слова маємо розширений словниковий запас.

Для газетного дискурсу характерна колективна праця – стаття автора весь час корегується у питаннях як змісту, так і форми, тому, як правило, в результаті індивідуальні особливості мови автора нівелюються. Й газетна мова стає суворішою, ніж мова художньої літератури.

Газетне мовлення містить новини, оперативну інформацію і матеріали з актуальних громадсько-політичних, наукових, виробничих та інших питань, а також літературні твори, фотографії, рекламу і коментарі. Газетний дискурс базується на двох головних моделях подачі змісту: фактична модель, де

головним стає виклад факту й лише факту, і модель авторська, де факт служить лише приводом для викладу авторського погляду на подію. Дослідження газетної мови показали деяку невідповідність між словами автора та знанням цих слів читачами, які практично не можуть правильно визначити велику кількість запозичень, термінів політики, економіки та інших галузей науки, що дуже активно використовуються в газетному дискурсі під час опису відповідних сфер життя суспільства. Звідси може впливати те, що читач частково не розуміє мови газетного викладу, тому вона потребує принципового спрощення.

Велика невідповідність існує також між інтересами читача та інтересами тих соціальних інституцій, які стоять за газетою. Офіційні матеріали, які цікавлять інституції суспільства, можуть не викликати інтерес у читачів, яких може зацікавити спортивна або гумористична сторінка. Тому читачі не читають великої кількості газетних матеріалів, відмовляються звертатися до них після прочитання заголовку, який у свою чергу є рекламою для читача.

Газетний дискурс несе в собі цікавий кумулятивний ефект, бо сприйняття цього дискурсу відбувається одночасно у великій кількості, але в різних місцях. Читач газети психологічно відчуває таке одночасне «паралельне» сприйняття інформації, яке потребує спеціальних засобів її передавання.

Газета (від італ. *gazzetta* — назва дрібної монети) — періодичне видання з постійною назвою, що виходить через певні, короткі проміжки часу (щоденно, щотижня, кожні два тижні) у формі складених аркушів. Вона має фіксований обсяг матеріалу, що стосується й оформлення кожної її шпальти, рубрики, колонки тощо.

Усі ці ознаки газетного дискурсу ставлять перед автором вимогу розлогий зміст передати мінімальною кількістю мовних засобів, що виявляється у явищах мовної компресії.

Мовну компресію лінгвісти визначають як явище, у якому для передавання певного обсягу інформації використовують стислі мовні одиниці, що несуть те саме інформаційне навантаження порівняно зі схожими повними, розгорнутими формами, внаслідок чого постає текст, за своєю формальною структурою коротший, ніж він міг би бути без застосування прийомів мовної компресії. Текст, що утворено внаслідок такого підходу, визначають терміном «стислий текст», що сприймають як вторинний, похідний текст, який виникає завдяки цілеспрямованій діяльності журналіста, коректора, редактора: використання різноманітних прийомів і засобів спрощення структури тексту та конденсації інформації. Засобами досягнення останньої є неповні речення.

Специфічні особливості газетного дискурсу зумовлюють перевагу монологічного мовлення над діалогічним, оскільки більшість жанрів цього різновиду публіцистичного мовлення мають монологічну форму викладу (памфлети, фейлетони, політичні доповіді, нариси, есе, літературно-критичні огляди тощо). До діалогічної форми можемо віднести лише інтерв'ю, але воно відзначається більш розгорнутими репліками, у порівнянні з розмовним мовленням, та формується швидше за законами цілісного тексту. Ці умови сприяють значному поширенню контекстно неповних та еліптичних речень.

Газетна сторінка є поєднанням вербальної (тобто словесної) та візуальної подачі інформації. Це поєднання сприяє гармонізації сприйняття, бо слово й зображення обробляються різними півкулями головного мозку людини. Такі умови є ідеальними для функціонування неповних речень не лише контекстної (контекстно неповних та еліптичних), а й ситуативної зумовленості.

2.1 Особливості контекстно неповних речень як засобів реалізації комунікативних інтенцій автора в газетному мовленні

Найпоширенішою формою організації газетного дискурсу є монолог. Цей термін утворився від грецизмів «*monos*» - один і «*logos*» - слово, вчення.

У тлумачному словнику знаходимо таке тлумачення: «Монолóg, у, чол. Довготривала мова дійової особи літературного твору (переважно драматичного), звернена до самої себе, до інших дійових осіб або до глядача. // Виголошення думок наодинці або перед слухачами» [19, с. 688].

У комунікативній лінгвістиці монолог визначають як форму мовлення, витворену внаслідок активної мовленнєвої діяльності адресанта, розраховану на пасивне і опосередковане її сприйняття адресатом (особою чи аудиторією) [12, с. 332].

Результатом монологічного мовлення є текст, який складається із структурно і за змістом пов'язаних між собою речень, що мають індивідуальну композиційну побудову і відносну смислову завершеність.

Функціонуючи в межах цілісного комунікативного відрізка, окремі речення пов'язуються між собою єдністю думки, теми, а також специфічними засобами зв'язку. Єдність їх змісту становить основу побудови тексту. Але крім змістового зв'язку, ці синтаксичні одиниці поєднуються між собою за допомогою різних мовних засобів, зокрема лексичних (повторення окремих компонентів попередніх речень, вживання особових та вказівних займенників, які виконують дейктичну чи анафоричну функції тощо); морфологічних (співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків чи головних членів дієслівних односкладних речень); синтаксичних (порядок слів і речень, паралелізм побудови речень, сполучники з приєднувальним значенням, неповнота окремих речень тощо).

Сутність останнього полягає у тому, що вся сукупність оточення будь-якої елементарної комунікативної одиниці у тексті монологу формує той контекст, який безпосередньо визначає її зміст та синтаксичне наповнення. Окремі речення у тексті становлять своєрідні смислові блоки, у яких вони настільки взаємопов'язані між собою за змістом, що за його межами характеризуються певною смисловою незавершеністю та незрозумілістю. Такі модифікації змісту на формально-граматичному рівні позначаються

шляхом опущення одного чи кількох головних або другорядних членів речення, синтаксичною неповнотою.

А отже, в результаті довільного керування законами мовлення виникають «граматичні щілини» [39, с. 78], які заповнюються із контексту. У такий спосіб змістові зв'язки проникають у структуру речення і пов'язують їх між собою, внаслідок чого у неповному реченні автор зосереджує переважно нову для повідомлення інформацію, тобто вербалізує рему, а тема задається сусідніми чи дистанційно розташованими, попередніми чи наступними синтаксичними структурами текстового масиву.

Досить поширеним засобом формування зв'язності тексту є контекстно неповні речення. Контекстно неповними вважаємо синтаксичні одиниці, у яких опущений член речення можна відновити з контексту. Найчастіше ця інформація міститься у попередньому, рідше – у наступному контексті.

Контекстно неповними можуть бути:

1) прості речення як двоскладні, так і односкладні (переважно дієслівні), наприклад: *За словами Володимира Мельниченка, зміна до виборчого кодексу, можливо й необхідна, адже минулі вибори засвідчили, що голосування за закритими списками зробило як на державному, так і на місцевому рівнях депутатами тих, кого люди впродовж цих років навіть в очі не бачили. **Обирали, як кажуть, «кота в мішку»*** («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501));

2) предикативні частини складних речень, побудовані за моделлю двоскладного чи односкладного речення, наприклад: *Піщері по містах з'явилися, **наче гриби після дощу*** («Ключ», 21 квітня 2017 року, № 15 (270)). Основною локацією для більшості подій стане Європейський сквер, де триватимуть святкові дійства протягом усього дня. Зокрема з 12-ї тут розпочнеться конкурс на патріотичну квіткову композицію, з 13-ї відбудеться конкурс із перукарського мистецтва, а ввечері – святковий концерт, українська дискотека тощо («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410)).

У газетному дискурсі граматичну неповноту синтаксичних одиниць монологічного мовлення у більшості випадків спричиняє опущення підмета. Велику кількість таких синтаксичних утворень можна пояснити тим, що саме у підметі зосереджено інформацію про ту сторону дійсності, на яку спрямована увага автора і яка визначає предметну віднесеність понять (поняття), що розкриваються в кількох послідовних реченнях зв'язного тексту чи предикативних частинах складних синтаксичних структур, поєднаних сурядним або підрядним зв'язком. Структурний компонент, який визначає «статичну форму» як ознаку особи, явища, факту чи процесу, що перебуває в полі зору журналіста, є спільним елементом (темою) газетних повідомлень.

У мовленні окремі речення не виступають ізольовано, а поєднуються між собою за змістом і за допомогою граматичних засобів. Зміст кожного наступного речення визначається змістом попередніх синтаксичних одиниць і має передавати переважно нову для повідомлення інформацію, не дублюючи тематичних елементів. Ось чому у такій мовленнєвій ситуації підмет як елемент тематичного плану вилучають із формально-синтаксичної структури двоскладних речень і виражають іншими засобами, зокрема за рахунок контексту.

У проаналізованих нами зразках газетного монологічного мовлення типовими є випадки опущення підмета за умови, коли автор у декількох послідовних простих реченнях або частинах складних синтаксичних конструкцій, сформованих за структурними схемами простих двоскладних, експлікує певну інформацію про один і той же семантичний суб'єкт (суб'єкти), який, як правило, має значення третьої особи і співвідноситься з підметом зазначених структур, наприклад: *Так, міркував Максим, і має розпочатися шлях до кар'єри. <...> Так потрапив на вишкіл до 8-го полку спецпризначення* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року, № 21 (14114)). *Із молодечим запалом ректор розповідає про здобутки – гідне оснащення інституту гречки й Музею хліба, проводить екскурсію*

відремонтованими аудиторіями, які вражають сучасною технікою. **А ще ділиться планами на майбутнє** («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). Відбулася така довгоочікувана інавгурація нового Президента Володимира ЗЕЛЕНСЬКОГО. Цього ж дня він, уже як Гарант держави, оголосив про розпуск Верховної Ради України восьмого скликання. **Вважає, що людям потрібно показувати дії** («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). Футболістки зробили величезний крок у своїй професійній діяльності, доклавши максимум зусиль. **Показали гідне суперництво, адже грали проти найсильніших жіночих збірних команд країни** («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)).

На опущення підмета потрапляємо в текстах газетного мовлення, де респондент чи респонденти є суб'єктами описуваної дії (дій), самі розповідають про себе, а тому співвідносяться на формальному рівні із цим головним членом, наприклад: *До чого я веду? **Не думав**, що доживу до нової війни, а саме так можна назвати кровопролиття на сході України* («Край Кам'янецький», 21 квітня 2018 року №16 (14065)). *Тому ми й просимо громаду подавати конкретні соціальні проекти. **Зі свого боку готові допомогти селянам з підготовкою необхідної документації*** («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Але про них я дізнався пізніше. А до того в Данії потрапив в анекдотичний казус* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Що ж відбувається під землею, спробували дізнатися і ми. До підвалу зайшли через відчинені двері, які вели прямо з людського підвір'я* («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)).

Головною підставою для визначення повноти/неповноти таких синтаксичних одиниць є форма дієслова-присудка. Якщо присудок вжито у формі першої чи другої особи однини чи множини теперішнього часу дійсного або наказового способу, таке речення у лінгвістиці кваліфікують як односкладне дієслівне, зокрема – означено-особове. У інших випадках особу виконавця поза контекстом визначити неможливо, тому є підстави для

кваліфікації речень чи предикативних частин як контекстно неповних з опущеним підметом.

Опущення підмета спостерігаємо й тоді, коли йдеться про семантичний суб'єкт, який у попередньому реченні (предикативні частині складного речення) мислиться як об'єкт, на який спрямована дія, чи інший компонент (атрибут, локалізатор тощо), наприклад: *Ніхто з палкою мене не гнав і й поліцію не викликав. Навпаки, **якось зупинився у дворі, виглядав власників, аби спитати дозволу на ночівлю, але безуспішно*** («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (140114)). *Доц мене не дуже засмутив, але, певно, треба було взяти із собою тепліший одяг, **бо трішки змерзла*** («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (140114)). *Звернулися до комунальників, **пообіцяли щось полагодити**, коли не буде дощів* («Подільнин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). *Ще багато питань було в мешканців до міського голови. Лише незрозуміло, **чому ці питання спрямовували до мера, а не забудовника і суду*** («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)).

У переважній більшості випадків засобами контексту автор виражає підмет із семантикою суб'єкта-істоти.

Значно рідше в газетному дискурсі засобами контексту виражено підмет, що співвідноситься з іменником із семантикою неістоти – предмета, явища чи об'єкта дійсності. Такі конструкції трапляються у текстах-описах, наприклад: *Проте лише в чоловіка є перспектива виграти суд, бо в нього є письмова угода, **а у пані тільки усна*** («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)). Маємо справу із семантично однотипними підметами, що на логіко-семантичному рівні називають об'єкт дії. Неповнота виділеної предикативної частини виявляється лише у зіставленні з попередньою.

Оскільки інформацію про семантичний суб'єкт (рідше об'єкт), що співвідноситься з підметом зосереджено у попередніх реченнях чи предикативних частинах складних речень, то автор повідомлення, уникаючи її дублювання, вербалізує лише елементи рематичного плану, актуалізуючи

їх для реципієнта. Компресія контекстно неповних речень позначається лише на їхній формально-синтаксичній організації. Достатність змістового оформлення забезпечується загальним змістом контексту, у якому вони функціонують. Однак поза контекстом вони відзначаються неповнотою інформації про виконавця дії, носія ознаки тощо.

В окремих випадках опущення підмета наявне у заголовку статті, наприклад: *Не залишився осторонь* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Хотіли житла, дороги, майданчика* («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)). *І спортивні, і активні* («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)). Такі заголовки є частиною комунікативної стратегії автора повідомлення, оскільки призначені зацікавити реципієнта прочитати статтю, щоб з'ясувати, про що йдеться.

Описані перетворення у будь-якому випадку спричиняють неповноту формального складу таких утворень, бо підмет є обов'язковим структурним компонентом двоскладного речення, що разом із присудком формує його ядро. У монологічному тексті опущення підмета є текстотвірним засобом, що разом із займенниками дозволяє уникнути повторів повторів, при цьому «скріплює» речення за змістом у текстовий масив. Неповнота наведених синтаксичних одиниць виявляється в зіставленні їх з відповідними повними моделями. Показниками неповноти виділених конструкцій є нереалізовані синтаксичний зв'язок кореляції та суб'єктні відношеннями експліцитно вираженого присудка, зокрема: *На 1907 рік Степан Степанович Дложевський був надвірним радником. Він 1880 року закінчив Подільську духовну семінарію зі званням студента. З 15 вересня 1880 року викладав (хто?) латинську мову в Кам'янецькому духовному училищі. Мав (хто?) ордени святої Анни третього ступеня та святого Станіслава третього ступеня* («Подільський», 24 травня 2019 року, № 21 (1501)). Як бачимо із виділених синтаксичних одиниць, вербалізовані присудки є своєрідними «сигналами» формально-граматичної неповноти речень чи предикативних

частин, бо нераалізованою валентністю засвідчують відсутність у структурі речення чи предикативної частини підмета.

Додатковими показниками пропуску підмета у складі синтаксичної одиниці (речення чи предикативної частини) можуть бути й означення, які конкретизують підмет. Такі випадки трапляються, коли автор повідомляє інформацію про однотипні суб'єкти чи об'єкти дії, що співвідносяться з підметами, наприклад: *Достатньо сказати, що перша зміна виїжджала на роботу о 5-ій ранку, а остання поверталася о 23-ій* («Ключ», 21 квітня 2017 року, № 15 (270)). *Одні пертурбації є корисними, інші **приносять більше шкоду**, але методом спроб і помилок Україна шукає власний шлях розвитку* («Подоланин», 17 листопада 2017 року, № 46 (1422)). Однак на формально-синтаксичному рівні такі речення є повними, оскільки у другій предикативній частині вербалізований прикметник чи займенниковий прикметник субстантивується, а тому виконує синтаксичну функцію підмета.

А отже, вираження підмета засобами контексту є досить поширеним явищем газетного дискурсу. Воно призводить до утворення контекстно неповних речень чи предикативних частин, побудованих за відповідною моделлю. Їхня неповнота позначається на формально-граматичній моделі речення відсутністю підмета. Зміст такого речення залишається довершеним за рахунок контекстного оточення синтаксичної одиниці, з якого реципієнт може відтворити інформацію про виконавця дії чи носія ознаки, значення якого зосереджене у підметі.

Значно рідше в газетному дискурсі засобами контексту виражено присудок (рідше – головний член односкладного дієслівного речення).

Істотною ознакою присудка є його граматичне значення. «Він називає поняття про віднесеність ознаки до підмета (особи, предмета, явища), яка приписується йому в часі і способі» [69, с. 75]. Присудок є виразником предикативних відношень. Динамічна ознака, яка за своїм змістом приписується статичній сфері предмета мовлення значно рідше, ніж підмет,

виступає елементом тематичного плану, а отже, і рідше виникає потреба в опущенні присудка у формально-граматичній структурі речення.

У більшості випадків вираження присудка засобами контексту спостерігаємо в монологічному газетному мовленні, коли в попередньому реченні, одній з предикативних частин складносурядного речення (рідше у кількох), одній з частин складної синтаксичної конструкції, поєднаних сурядним зв'язком, що побудовані за структурними схемами двоскладних речень, автор говорить про:

1) оду й ту ж дію, наприклад: *Їхні батьки отримали подяки, **а педагоги, викладачі та науковці – грамоти і подарунки*** («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)). *Для клубу закуплено екран, відеопроєктор, стільці, декорації для сцени; **для бібліотеки – нові книги і періодичу*** («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379));

2) однотипні дії, які виконують різні суб'єкти. Ці дії, як правило, протікають паралельно чи в певній послідовності, наприклад: *Часто діти лякаються зовсім звичних речей. Якесь маля боїться гусені, **хтось – жабки**, а героя книги «Ярик і рогатий Мі» налякав місяць* («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). *Іванна закінчила Львівську національну музичну академію імені Миколи Лисенка, **а Тарас – Київську національну музичну академію імені Петра Чайковського*** («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)).

Бачимо із прикладів, що потреба виражати присудок засобами контексту виникає переважно за умови, коли автор у синтаксичних утвореннях такого типу зіставляє чи протиставляє різні семантичні суб'єкти за однаковою чи однотипною дією, яка у кожному випадку спрямована на інший семантичний об'єкт, виконується різними засобами чи знаряддями, має різне кількісне вираження чи локативні характеристики (протікає у різних місцях, у різні часові проміжки, за різних умов тощо).

За словами І. М. Арібжанової, «присудковість спирається на дієслівність» [69, с. 75]. Формальним показником віднесеності динамічної

ознаки, що виражає присудок, до підмета є граматична залежність (підпорядкованість) форм присудка від підмета, з яким він поєднується зв'язком координації. Крім того, другорядні члени речення, що складають групу присудка (додаток і обставина) також перебувають у бінарних відношеннях із присудком. Тому основними показниками неповноти контекстних речень з опущеним присудком є:

1) порушені синтаксичний зв'язок кореляції та предикативні синтаксичні відношення між контекстуально вираженими присудком та вербалізованим підметом, а також порушений синтаксичний зв'язок керування та нереалізовані об'єктні відношення між присудком та прямим чи непрямым додатком, наприклад: *Тим часом відбулись забави з водою – молодь розділилась на гурти, і один гурт обливав інший, особливо за традицією хлопці (що робили?) дівчат* («Ключ», 21 квітня 2017 року, № 15 (270)). Підмет як обов'язковий компонент двоскладного речення співвідноситься з суб'єктом дії й визначає потребу в іншому головному членові речення – присудку, що виражає динамічну ознаку. Разом з тим додаток, своєю рефлексивною синтаксичною функцією і граматичним значенням відмінка також обумовлює сприймання в складі предикативної частини семантики опущеного присудка. Тобто у наведеній конструкції є два компоненти, які можна вважати «сигналами» її неповноти

2) порушені синтаксичний зв'язок кореляції та предикативні синтаксичні відношення між контекстуально вираженими присудком та вербалізованим підметом, а також порушені синтаксичний зв'язок опосередкованого керування та обставинні відношення між експліцитно представленою обставиною та контекстно вираженим присудком (головним членом), наприклад: *І якщо Олександр Кондратов і Олександр Ковальський не беруть плату за оренду приміщень під амбулаторії, то амбулаторію на Князів Коріатовичів вигнали з приміщення, а частину лікарів пересилили в поліклініку №1, іншу частину (що зробили?) – в дитячу поліклініку, хоча до міської поліклініки зовсім недалеко і транспортне сполучення гарне, але люди*

вже звикли до того, що лікар під боком («Ключ», 21 квітня 2017 року, № 15 (270)).

У монологічному газетному мовленні потрапляємо на випадки неповноти й односкладних дієслівних речень. На відміну від двоскладних структур, їх неповнота дуже рідко пов'язується з опущенням головного члена. Таке явище притаманне лише безособовим односкладним реченням, мотивує це тим, що при опущенні головного члена в інших односкладних дієслівних реченнях втрачається їх специфіка характеристикації особи. На думку В. Н. Кудімової, імпліцитно виражена позиція головного члена зустрічається в означено-особових, неозначено-особових та безособових реченнях [61, с. 61-68].

На основі проведених нами досліджень є підстави вважати, що опущення головного члена може спричиняти неповноту формально-синтаксичного складу різних типів односкладних дієслівних речень чи предикативних частин, побудованих за відповідною моделлю, наприклад: *Рівень води знижували штучно. Для цього задіяли дві гідросистеми: **одну - на Цибулівській ГЕС, іншу – на Замковому мосту*** («Подільнин», 24 травня 2019 року №121 (1501)). *Як наслідок, маємо за рік роботи 40 призових місць на II (районному) етапі олімпіад з навчальних предметів. **6 призових місць на районному етапі Всеукраїнського конкурсу «Учитель року-2017» тощо*** («Ключ», 21 квітня 2017 року, №15 (270)).

Зміст наступних предикативних частин (речень) зумовлюється включенням їх у єдине ціле з попереднім, внаслідок чого у них експлікують лише ті елементи повідомлення, значення яких не збігається із значенням відповідних одиниць попереднього речення чи предикативної частини, за рахунок чого вони сприймаються як елементи рематичного плану.

Описані модифікації змісту синтаксичних структур монологічного мовлення на формально-граматичному рівні відображаються шляхом опущення головного члена речення, вираженого дієсловом, що співвідноситься з предикатом. Внаслідок компресії ці утворення формуються

за схемами поширених, але контекстно неповних односкладних речень (неозначено-особового й означено-особового). «Сигналами» їхньої неповноти є вербально виражені додатки та обставини, що нереалізованими синтаксичними зв'язками та семантичними відношеннями вказують на відсутність головного члена речення.

У синтаксичних побудовах газетного монологічного мовлення засобами контексту можуть бути виражені й другорядні члени. Це явище притаманне як двоскладним, так і односкладним реченням (предикативним частинам складних речень, що побудовані за відповідними схемами). На відміну від головних членів речення, які виконують реченнєвірну функцію, другорядні члени лише поширюють речення, тому їх опущення не завжди веде до неповноти формально-граматичної структури речення чи предикативної частини.

Найчастіше у проаналізованих нами конструкціях газетного дискурсу засобами контексту виражається прямий додаток. Його здатність сполучатися з присудком (головним членом в односкладному реченні), вираженими перехідним дієсловом, який потребує обов'язкового доповнення змісту за рахунок залежної форми іменника (прямого додатка), зумовлює потребу прямого додатка у структурній моделі відповідного речення. Вилучення цього компонента із формального складу речення спричиняє його неповноту.

У проаналізованих зразках газетного мовлення опущення прямого додатка відбувається за таких умов:

1) коли автор говорить про дії, спрямовані на один і той же об'єкт, що співвідноситься у низці речень (предикативних частин складного речення) з прямим додатком, наприклад: *В яку країну я не заїжджав, знаходилися бажуючі, готові приймати українського подорожуючого. Були й такі епізоди, коли до себе в дім прилаштовували випадкові зустрічні* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Коли він відросте на достатню довжину, на тій частині, що має бути під землею, слід*

видалити листя. **Краще обрізати секатором, а не обривати, щоб не травмувати пагін** («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). До речі, ілюстрації теж проходять сувору підготовку, а саме конкурс: я пропоную багатьом художникам намалювати певного персонажа – **і потім разом із дітьми обираю, найчастіше мій вибір співпадає з дитячим** («Подільнянин», 24 травня 2019 року №121 (1501)).

Як бачимо, основну для повідомлення інформацію автор подає у попередніх реченнях чи предикативних частинах багатокomпонентної конструкції, а далі акцентує увагу читачів на самій дії чи суб'єкті, який її виконує, що зумовлює відсутність у виділених синтаксемах прямого додатка, який співвідноситься з об'єктом дії. Така компресія змісту сприяє проникненню тематичних зав'язків у вербально незаміщені лакуни, що призводить до синтаксичної неповноти предикативних частин;

2) коли невербалізований компонент повідомлення у попередньому контексті виступає суб'єктом дії, що співвідноситься з підметом, наприклад: **Те, що деякі діти не читають, - це недопрацювання дорослих, бо ті не зацікавили** («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)).

3) коли опущений прямий додаток у попередньому контексті (предикативних частинах) виступає іншим другорядним членом, наприклад: **Якось в Норвегії мій байк з українським прапорцем закріпив місцевий житель, що, як пізніше з'ясувалося, теж має українське коріння, й запросив перебазуватися у нього** («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року № 21 (14114)). У нього немає секретного штабу, а лише дім, **де чекають батьки** («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)).

4) якщо автор повідомляє про об'єктно спрямовану дію, однак об'єкт дії, що співвідноситься у наступному контексті із суб'єктом-підметом, не називає, наприклад: **Не виключено, що й уночі пацієнти можуть викликати, адже фельдшер у селі не має ані вихідних, ані відпустки** («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410)). **Незнання закону не звільняє від відповідальності. Призовники на строкову службу та їхні**

батьки неухажно читають закон, і самі підставляються під кримінальну відповідальність («Ключ», 21 квітня 2017 року, № 15 (270)). Такий прийом використано з метою зацікавити читача у подальшому сприйнятті інформації, привернути увагу, заінтригувати. Його можна вважати авторським засобом актуалізації газетного дискурсу;

4) коли автор описує певну дію, яку реалізують різні семантичні суб'єкти, що співвідносяться із підметами, по відношенню до одного й того ж об'єкта, який на формально-синтаксичному рівні є додатком, наприклад: *Перед виходом до церкви брат розчісував молодій косу, а батьки та родичі благословляли* («Край Кам'янецький», 21 квітня 2017 року №16 (14005)). Така компресія змісту наступного повідомлення зумовлена закономірностями смислової організації зв'язного тексту. У наступних повідомленнях експліковано лише нову інформацію, що сприяє розгортанню теми повідомлення.

У семантичній структурі поширеного речення прямий додаток виступає в ролі конститутивної синтаксеми, валентно передбачуваної дієсловом-предикатом. Неповнота синтаксичних утворень з опущеним прямим додатком виявляється за порушеними синтаксичним зв'язком сильного керування та об'єктними (рідше – суб'єктними) відношеннями між вербально вираженим присудком (головним членом односкладного дієслівного речення) та контекстуально вираженим прямим додатком. А отже, такі модифікації змісту призводять до неповноти формально-граматичного складу речення. В умовах загального контексту його зміст залишається зрозумілий для реципієнтів.

Потрапляємо на випадки, коли мовець для конкретизації прямого додатка, що на логіко-семантичному рівні називає об'єкт дії (особливо якщо мова йде про однотипні об'єкти, що мають однакову назву), у граматичну структуру речення (предикативних частин складного речення) уводить означення, наприклад: *Кожен учасник приніс крашанку для гри «Навбитки»: гравці стукали тупими кінцями крашанок одна одну, **той**, чия крашанка*

виявилася міцнішою, **забирає надбиту** («Край Кам'янецький», 21 квітня 2017 року №16 (14005)). Модифікації змісту виділеної предикативної частини ми помічаємо, зіставивши її з відповідною повною моделлю, однак вербалізований дієприкметник «надбиту», внаслідок субстантивації змінює свою традиційну синтаксичну функцію означення на функцію прямого додатка. Таке заміщення синтаксичної позиції прямого додатка підтримує статус відповідної конструкції як повної.

Непрямий додаток, на відміну від прямого, не є обов'язковим компонентом речення, а тому його відсутність у структурній схемі не завжди призводить до неповноти формально-синтаксичного складу відповідної синтаксичної одиниці.

Неповними можна вважати речення з контекстуально вираженим непрямым додатком, у яких цей компонент як другорядний член групи присудка, конкретизує зміст дієслова-присудка, визначаючи його логіко-семантичну специфіку, а також зміст усього речення чи окремої предикативної частини. У газетному дискурсі такі випадки є поодинокими.

У синтаксичних одиницях монологічного газетного мовлення непрямий додаток виражається засобами контексту за таких умов:

1) коли автор повідомляє інформацію про дію (процесуальну ознаку), яку реалізує конкретний семантичний суб'єкт, що у попередніх чи наступних висловах співвідноситься з підметом, а в неповній конструкції – у позиції об'єкта, що співвідноситься з непрямым додатком, наприклад: **Якщо така лотерея не випадала, то соколівський відчайдуха відпочивав у своєму наметі там, де спіткала ніч – біля озер, на подвірях чи на приватній території, а то й на цвинтарі** («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року № 21 (14114)). Діти – прошарок населення, який читає найбільше, бо у школах вони тільки те і роблять (із власного бажання чи з примусу). **Але вже у школі охота читати зникає** («Подольанин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). **Крім того, працівникам військоматів ще потрібно добряче «побігати», аби довести факт навмисного ухиляння від служби. Адже**

чимало юнаків звикли на час призову або переховуватися у родичів, або просто нікому не відчиняти двері своїх помешкань («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379));

2) коли автор в декількох послідовних реченнях експлікує інформацію про дії, спрямовані на один і той же об'єкт, що співвідноситься з непрямим додатком, наприклад: *Тим часом відбувались забави із водою. Молодь, розділившись на гурти, обливали одні одних* («Край Кам'янецький», 21 квітня 2018 року №16 (14065)). Відкрито поштове відділення. *На відкриття прибув в.о. директора Хмельницької дирекції АТ «Укрпошта» Микола Буря, міський голова Михайло Сімашкевич, народний депутат Володимир Мельниченко* («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379));

3) коли у низці повідомлень йдеться про об'єктно спрямовану дію, а об'єкт у попередній чи наступній конструкції співвідноситься з прямим додатком, а в неповному реченні (предикативній частині) – з непрямим додатком, наприклад: *Я повністю, стовідсотково підтримую цей Указ про розпуск. Верховну Раду розпускати треба* («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379));

4) коли непрямий додаток у попередньому контексті виступає в позиції обставинного локалізатора, наприклад: *Понамивало каміння і піску на нижні вулиці, але вже в понеділок комунальники взялися за розчищення* («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)).

Особливо актуальний непрямий додаток у безособовому реченні, де дієслово-головний член «співвідносячись із конститутивними в семантико-синтаксичному аспекті субстантивними синтаксемами, потребує обов'язкової реалізації в семантичній позиції суб'єкта (об'єкта) дії чи стану» [68, с. 91], наприклад: *Отже, 29 квітня 1918 року з гетьманським переворотом прийшов кінець Українській Центральній раді та прем'єрству Голубовича. Довелося переховуватися* («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410)). *Агроформування району вже взялися сіяти озимий ріпак урожаю-2018. За*

станом на 23 серпня, посіяно 2377 га («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410)).

Основним показником неповноти виділених синтаксичних одиниць є дієслово-предикат, рідше інший член речення, виражений віддієслівним іменником, які своїми нереалізованими валентно-змістовими зв'язками передбачають наявність непрямого додатка. На граматичному рівні «сигналами» неповноти синтаксисом є нереалізований зв'язок керування та об'єктні (суб'єктні) семантичні відношення.

У змістовому плані зазначені одиниці є повними, оскільки загальний контекст повідомлення доповнює інформацію, що виражена невербальними засобами. А. отже, через незаміщені позиції змістові зв'язки проникають у кожен синтаксичну одиницю мікро- чи макротексту і забезпечують тематичну єдність повідомлення. Тоді як у кожному наступному реченні автор актуалізує нову інформацію.

Обставина – це другорядний член речення, який позначає інформацію про умови реалізування чи існування предикативної ознаки. Окремі дослідники головною рисою усіх обставин вважають їхню смислову самостійність, що виявляється у відносній автономності у структурі простого речення [69, с. 99]. Однак, на нашу думку, є сумнівним твердження, що обставини, як номінанти окремої ситуації валентно не пов'язуються з предикатом. Про це можна говорити лише тоді, коли обставинні компоненти виконують напівпредикативну функцію, тобто виступають в ролі вторинної предикативної синтаксеми. В інших ситуаціях вони своєю семантикою доповнюють смисл предиката, роблять його більш конкретним, зрозумілим. Тому відсутність обставини у формальному складі речення не завжди спричиняє його синтаксичну неповноту.

У проаналізованих нами реченнях газетного дискурсу потрапляємо на окремі випадки контекстного вираження обставини, що спричиняє неповноту речення, за таких умов:

1) коли обставинний компонент, що визначає місце протікання дії, у попередніх конструкціях співвідноситься з підметом (суб'єктом чи об'єктом), наприклад: *У ці вихідні Кам'янець-Подільський святкував «День міста». Не менш романтичною була і «Ніч музеїв» («Край Кам'янецький», 24 травня 2018 року №21 (14114));*

2) обставинний компонент, що визначає місце протікання дії, у попередніх конструкціях співвідноситься з додатком, що називає об'єкт дії, наприклад: *То був 1905 рік, рік першої російської революції. Зачепила вона й Кам'янець. Зчинилися заворушення, пішли маніфестації, відбувалися перманентні мітинги* («Подільянин», 24 травня 2019 року №121 (1501));

3) коли автор говорить про низку дій, що відбуваються в одному місці, в один час тощо, наприклад: ***Відкрито поштове відділення.** Вчора на Пушкінській, 44-а у новобудові відкрито поштове відділення №16* («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)). *Отже, на сьогодні в місті вже 9 поштових відділень, тут досить затишно, створено умови як для працівників, так і для відвідувачів. А для маленьких відвідувачів є обладнаний дитячий куточок* («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)).

В описаних комунікативних ситуаціях, керуючись законами організації зв'язного тексту, спільну для кількох повідомлень (чи частин складної конструкції) інформацію мовець експлікує у попередній частині, а в наступних – вербалізує лише елементи рематичного плану. Як правило, вербалізується предикат, що співвідноситься з присудком чи головним членом односкладного речення, рідше предметний компонент, який характеризує дію. У цьому випадку увага зосереджується на суб'єкті чи об'єкті дії. Усі виділені повідомлення поза контекстом значно змінюють свій зміст, бо обставинний компонент валентно зумовлений і сполучаючись з присудком (головним членом односкладного речення), вираженим неперехідним дієсловом, допомагає реалізувати його значення. Тому є усі підстави вважати, що відсутність у їхньому формальному складі обставини місця спричиняє їхню синтаксичну неповноту.

Основними показниками неповноти є нереалізовані синтаксичні зв'язки керування між вербально вираженим дієсловом-присудком (головним членом односкладного дієслівного речення) та контекстно вираженою обставиною, а також обставинні відношення.

В одиничних випадках потрапляємо на синтаксичні конструкції, неповноту яких спричиняє опущення означення, наприклад: ***Внаслідок цього й виникла різниця кінцевих тарифів для різних регіонів*** («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *На мою думку, немає великої різниці, коли відбудуться вибори, раніше чи пізніше* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). Цілком очевидно, що поза контекстом ці речення потребують конкретизації. А отже, іменник «тариф» потребує означення, яке має бути виражене прийменниково-іменниковою сполукою «на газ», а іменник «вибори» - означення, вираженого прийменником та лексичним словосполученням «до Верховної Ради».

Формально-граматична неповнота синтаксичних структур монологічного газетного мовлення може бути пов'язана з опущенням низки членів речення. У таких повідомленнях дуже часто за певних умов функціонування зміст повідомлення зазнає значно більшої компресії. Найчастіше у таких повідомленнях засобами контексту автор виражає:

1) підмет і присудок, наприклад: *Влітку 1975 року сім'я Яронудів поповнилася дочкою Іванкою, а влітку 1980 року – сином Тарасом* («Подільнин», 24 травня 2019 року № 21 (1501));

2) підмет, присудок і прямий додаток, наприклад: *Дружки плели з калини і барвінку вінки, більший для молодого, а менший для молодії, в дворі на багатті готували вечерю* («Край Кам'янецький», 21 квітня 2018 року №16 (14065));

3) підмет і додаток, наприклад: *Наплічник у мене напоготові, - пояснює, у будь-яку хвилину взяв і побіг* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)).;

4) підмет, присудок і обставина: *Військовий квиток він постійно возив із собою в машині, бо ж раптом терміново* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)).

Визначені нами члени речення функціонують у газетних текстах як компоненти тематичного плану кількох послідовних висловів. Тому в наступних повідомленнях автор вербально виражає елементи рематичного плану, а загальний їх зміст виражається контекстно. Вербально виражені компоненти виділених конструкцій вказують на можливість існування у складі цих синтаксичних одиниць інших компонентів.

В окремих випадках контекстуально неповні речення з низкою опущених компонентів автори повідомлень використовують як **заголовки**, наприклад: *«На честь героя»* Далі текст: *19 квітня на фасаді ЗОШ №17 відкрили меморіальну дошку військовослужбовцю Дмитру Кримінському, який трагічно загинув українську землю* («Край Кам'янецький», 21 квітня 2017 року №16 (14005)). Такий прийом у газетному дискурсі зумовлений інтенціями автора зацікавити читача, створити інтригу, спонукати дізнатися інформацію, яку повідомлено, а тому цілком може бути авторським засобом публіцистичного мовлення.

Менш поширеною формою організації газетного дискурсу є діалог. Це, як правило, двобічний творчий процес налагодження смислів у свідомості співрозмовників на «відповідне змістові, але не тотожне» осмислення повідомлюваного у послідовних мовленнєвих актах [29, с. 165].

Своєрідність газетного діалогічного мовлення полягає в тому, що воно поєднує в собі дві різні діяльності, оскільки є два суб'єкти, які характеризуються власними завданнями, метою та мотивом. Причому кожен з суб'єктів – адресант і адресат – реалізує свою комунікативну програму у спосіб заміни ролей мовця і того, до кого адресується мовлення. Такий обмін ролями створює динамічну взаємодію, що відбувається шляхом обміну репліками.

У переважній більшості діалогів кожна наступна репліка є реакцією на попередню, однак у порівнянні із розмовним мовленням, ці репліки більш наповнені. Газетний діалог, що реалізується у жанрі інтерв'ю, втрачає свою природну форму через те, що має бути опрацьований інтерв'юером-автором, коректором і редактором, а тому й зазнає меншої компресії змісту.

У діалогічній формі газетного дискурсу потрапляємо на опущення присудка, коли інтерв'юер та його співрозмовник обговорюють конкретну дію, наприклад: - *Скільки коштуватиме квиток у день початку фестивалю?* - *Одноденні квитки на будь-який день на всі сцени – 200 грн. Квиток на три дні (60 артистів) – 450 грн.* («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410)).

Оскільки у таких умовах функціонування предикати, що співвідносяться з присудками речень чи предикативних частин складного речення, передають однотипну інформацію, то співрозмовники, керуючись законами організації зв'язного тексту, називають дію лише на початку. У цих репліках присудок як елемент тематичного плану експлікується лише у репліці ініціатора розмови, що оформлена як питання, а у відповідях виражається засобами контексту, що дає змогу підкреслити, що співрозмовники формують єдиний текст, об'єднаний спільною темою, а також акцентувати увагу читачів на актуальній інформації, зокрема – ціні.

Потрапляємо й випадки максимальної компресії змісту репліки-відповіді або її частини, наприклад: - *Про свій вибір, Юлю, не жалкуєте? – запитую.* - *Ніколи,* - *упевнено у відповідь.* – *Не уявляю свого життя без моїх побратимів* («Край Кам'янецький», 21 квітня 2018 року №16 (14065)). – *Ви, молодий чоловіче,* - *сказали йому там,* - *поки що потрібні на своєму місці – серйозному й відповідальному. І не треба обурюватись і тиснути на нас. Чекайте – покличемо* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). – *Ну, як живеш у приймах? – Як кім!* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)).

А отже, типовим засобом газетного дискурсу є контекстно неповні речення. Їх неповноту можуть спричиняти контекстно виражені підмет, присудок (в односкладному дієслівному реченні – головний член), прямий і непрямий додатки, обставина, низка членів речення. Показниками неповноти аналізованих конструкцій є нереалізовані синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення між вербально вираженими компонентами і тими, що представлені імпліцитно. Функціонування таких конструкцій більшою мірою зумовлене у монологічному газетному дискурсі, меншою – у діалогічному. Ці особливості визначено специфікою газетного мовлення: надати читачеві якомога більше інформації, детально описати факти, події, явища, щоб уникнути недосказаності, викривленого сприйняття змісту тощо.

2.2 Формально-семантична організація та комунікативно-прагматична зумовленість еліптичних речень у газетному дискурсі

Особливим різновидом синтаксичних засобів газетного дискурсу є еліптичні речення. Вони складають специфічний тип неповних речень, у яких значення опущеного компонента встановлюється з їх власного змісту. Це можливо за рахунок синтаксичної сполучуваності імпліцитно вираженого переважно присудка (головного члена односкладного дієслівного речення), рідше інших компонентів (підмета, додатка, обставини тощо).

У більшості випадків семантика еліптично вираженого компонента може бути відтворена лише приблизно (за віднесеністю до конкретної семантичної чи тематичної групи). Більш точно значення опущеного компонента можна відтворити у лексикалізованих чи фразеологізованих сполученнях.

Засобами еліпсису у газетному дискурсі найчастіше виражається присудок (головний член односкладного дієслівного речення), виражений дієсловом із семантикою:

1) буття, існування, наявності: *Колись школярці Юлії Янцелович знайомий командир однієї з частин казав: «Ех, Юлько, в тебе такі*

організаторські здібності, стільки енергії й діловитості, що тобі тільки військовим і бути» («Край Кам'янецький», 21 квітня 2018 року №16 (14065)). *Цивільні в паніці залишали житло, в якому й води неможливо було напиться – у відрах лише товста крига* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Велика вода на Кам'янеччині* («Подільнин», 24 травня 2019 року №121 (1501)). – *Так, ми не отримали відзнаки, але інспектори відзначили, що в нас класний інтер'єр, найкрутіші відгуки на гугл-карті в місті та неймовірно смачні страви* («Подільнин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). *У казках письменниці актуальні та цікаві для сучасних дітей теми* («Подільнин», 24 травня 2019 року № 21 (1501));

2) перебування, знаходження: *От зараз я в лікарні* («Край Кам'янецький», 21 квітня 2018 року №16 (14065)). *Це питання повинно було пройти обговорення в усіх вищезазначених сільських громадах, адже на кону – подальша доля майже 7 тисяч населення, яке проживає в цьому регіоні* («Край Кам'янецький», 21 квітня 2018 року №16 (14065)). *Негайно приїхав до комісаріату: «А ви подивіться добре, я ж у вас тут у списках»* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Сьогодні він з товаришами в списках резерву першої черги* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Олешківські піски, що в Херсонській області, це справжнісінька пустеля, аналогів якій немає у всій Європі* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Самопочуття в нормі* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Фінанси – у ваших руках* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Солідна дата, потужний навчальний заклад, тому на святкуванні – поважні гості та цікаві заходи* («Подільнин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). *Іноземці – під контролем* («Подільнин», 24 травня 2019 року № 21 (1501));

3) способу існування: *До перемоги – шлях непростий, і його потрібно пройти з гідністю* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Телевізор – під парасолькою, а в мисках замість салату –*

дощова вода («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). *Дві медалі за кам'янецькими вундеркіндами* («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)).

4) руху, переміщення в просторі, спрямування: *За досвідом до Центру розмінування* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року, № 21 (14114)). *Потягом на південь* («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). *Пропорційна чи змішана: за якою системою в Раді?* («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)). ;

5) тривалості, протікання у часі: *Вибори у новій об'єднаній територіальній громаді* («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410));

7) способу виготовлення: *Страви тільки зі здорових, корисних, екологічно чистих продуктів* («Ключ», 21 квітня 2017 року, № 15 (270));

5) способу розміщення в просторі: *Змита городина і дороги, бурхливі річки замість кам'янецьких вулиць, сади, що перетворилися на стави, затоплений ринок, а ще водоспади на асфальті й навіть ледь не втоплений БРДМ у Смотричі, - такого наробила негода, яка в минулі вихідні розгулялася Кам'яниччиною* («Подільнянин», 24 травня 2019 року №121 (1501)). *Ось хрест, який сповіщає про початок населеного пункту, далі – місток через Тарнавку, за яким поворот і автобусна зупинка «СуржЕнци»* («Ключ», 21 квітня 2017 року, № 15 (270)). *З серпантину здається, ніби це одна довжелезна забудована ділянка – тут і садок, і ставок, і басейн, і навіть чимала пасіка* («Ключ», 21 квітня 2017 року, № 15 (270)). *Детальна програма святкування – у минулому номері або на сайті газети* («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410)). *Кожен охочий може сфотографуватися біля велетенської ляльки-мотанки висотою 2,5 м, що на вулиці Соборній* («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410)). *Ніколи й не думала, що зможу залізти у печеру «Атлантида», що в Заваллі* («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410)). *Приїхали в 30-кілометрову зону, на станцію Вільча: біля в'їзду охорона, колючим дротом огорожено* («Ключ», 21 квітня 2017 року, № 15 (270));

6) розрахунку, оплати: *10 тисяч за зятя* («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410));

7) мовлення: *Декілька слів про см'ю* («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)).

У наведених висловах зміст опущеного дієслівного компонента можна відновити за допомогою поширювачів дієслівної семантики, що виконують синтаксичну функцію підмета, додатка, обставини. Саме ці компоненти є своєрідними сигналами синтаксичної неповноти. Для відтворення семантики таких конструкцій не потрібно загального контексту, за винятком випадків, коли компресія змісту відбувається за рахунок дії кількох чинників: еліпсису, контекстного чи ситуативного вираження. Семантику еліпсованого присудка (головного члена односкладного дієслівного речення) може підказати його найближче вербально виражене оточення. Причому, його семантика значно ширша, ніж значення дієслова, оскільки визначається з кількома відтінками, що додає таким конструкціям виразності, образності.

До особливого типу еліптичних односкладних речень відносимо етикетні формули. На них потрапляємо на сторінках видань місцевої преси, приурочених державним, релігійним святкам чи на сторінках з особистими та колективними привітаннями. Найбільш поширеними у газетному дискурсі є формули:

1) поздоровлення: *З Днем Прапора! З Днем Незалежності!* («Ключ», 25 серпня 2017 року, №33 (288)). *З новим роком та Різдвам Христовим!* («Подільнянин», 15 грудня 2017 року, №50 (1426)).

2) побажання: *Міцного здоров'я, позитивного настрою, віри в себе! Щастя, любові та всього найкращого!* («Ключ», 25 серпня 2017 року, №33 (288)). *Многія та благія літа нашому університету!* («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)).

Ці речення притаманні стандартним комунікативним ситуаціям поздоровлення, побажання, яким притаманні стереотипи як мовної поведінки комунікантів, так і добору мовних засобів. Вони здавна функціонують у

суспільній комунікативній практиці, внаслідок чого набули стандартного вигляду, легко відтворюються у мовленні носіїв мови. Тому потреби у вербалізуванні співвідносних із ситуацією дієслів немає. Але оскільки ці формули побудовані за моделлю означено-особових речень з імпліцитно вираженим головним членом, ми їх відносимо до неповних речень. За способом відновлення змісту опущеного компонента вони близькі до еліптичних, тому що вербально виражені непрямі додатки передбачають наявність предиката нереалізованим синтаксичним зв'язком керування та об'єктними семантичними відношеннями, а також дозволяють точно встановити його значення.

Дуже подібні до етикетних формул еліптичні спонукальні речення, наприклад: - *Скільки можна тебе просити? Ану бігом!* («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)).

Такі еліптичні утворення виражають, як правило, категоричне спонукування, тому вимовляються високим тоном, про що свідчить відповідна інтонація. Опущення дієслівного головного члена, на нашу думку, є додатковим засобом досягнення імперативності

Потрапляємо у газетному мовленні на випадки еліпсування дієслова-зв'язки, що є частиною складеного іменного присудка, наприклад: *Мабуть, хлопцям дійсно потрібні ця щира турбота, бадьорі побажання – це вже ритуал, як на мене, на рівні оберега* («Край Кам'янецький», 21 квітня 2018 року №16 (14065)). *Ти наша опора і фортеця, наш захисник і друг, мудрий порадник і турботливий господар і просто чудовий син, чоловік та батько* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Він не виключає гаджети, не каже, що телефон чи планшет – це зло. Все простіше* («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). *Діти – прошарок населення, який читає найбільше, бо у школах вони тільки те і роблять (із власного бажання чи з примусу)* («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). *Перші його вихованці – діти, яких влада підбирала на*

вокзалах, у потягах і просто на вулицях («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)).

У мовознавстві немає єдиної точки зору щодо визначення статусу цих синтаксем. Одні дослідники їх визначають як неповні речення з нульовою дієслівною формою «бути» в теперішньому часі (О. М. Пешковський [72], П. С. Дудик [35, 81], Н. М. Дзюбак [32]). Інші – як повні речення, особливого структурного типу (С. Я. Єрмоленко [36], І.І. Слинько [79]). На нашу думку, сутність неповного речення виявляється у відсутності одного чи низки компонентів, що є елементами його синтаксичної структури. Тому є всі підстави розглядати речення з імпліцитно вираженим дієсловом-зв'язкою як неповні.

Синтаксичні структури такого типу, як правило, відбивають просторово-предметний аспект повідомлюваного. У більшості випадків вихідну позицію в подібних повідомленнях займає локативний компонент, що сприймається як тема. А новим є повідомлення про те, що в конкретно описуваній ситуації є чи функціонують об'єкти певного типу. Таким чином, предикативний центр розглядуваних синтаксичних утворень такого типу у конкретних умовах функціонування реалізується схемою: «Підмет + імпліцитно виражене буттєве дієслово-зв'язка в теперішньому часі + іменний компонент», а модель речення може поширюватися за рахунок інших елементів повідомлення, наявність яких зумовлена семантико-валентними можливостями наявних компонентів.

Під час аналізу газетного мовлення потрапляємо на одиничні випадки вираження засобами еліпсису другорядних членів речення або їх частин, зокрема:

1) додатка: *Завтра хотіли садити, але в таких мочарах тільки жаб ловити* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року № 21 (14114)). *Вболіваймо за наших!* («Подільянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410));

2) обставини: *Основною локацією для більшості подій стане Європейський сквер, де триватимуть святкові дійства протягом усього дня.*

Зокрема з 12-ї тут розпочнеться конкурс на патріотичну квіткову композицію, з 13-ї відбудеться конкурс із перукарського мистецтва, а ввечері – святковий концерт, українська дискотека тощо («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410)).

Хоча у наведених конструкціях другорядні компоненти *«допомога»*, *«гравці»*, що виконують функцію додатка, та компонент *«година»*, що є частиною обставини, виражені засобами еліпсису, ці речення не можна вважати неповними, оскільки означення, що конкретизують опущені компоненти, в таких умовах субстантивуються і беруть на себе синтаксичну функцію відсутніх елементів повідомлення. Через те, що компоненти, які входять до наведених висловів, мають обмежене синтаксичне сполучення, то легко відновити їх точну семантику. Так, *екстреною* може бути лише *допомога*; в наведеному контексті *12-а і 13-а* – тільки *година*. Важче із реченням *Вболіваймо за наших!* Тут без ширшого контексту не обійтись, бо у вигляді додатка підходять іменники тематичної групи «ті, хто бере участь у змаганнях».

У газетному мовленні еліптичні речення використовують для надання повідомленню динамічності, образності, виразності. Автори повідомлень їх вживають для підсилення значущості вербально виражених компонентів.

Досить поширені еліптичні речення як заголовки статей, нарисів тощо, наприклад: *Фальсифікат на Хмельниччині* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Цвяхи на десерт* («Край Кам'янецький», 24 травня 2019 року №21 (14114)). *Велика вода на Кам'яниччині* («Подільнянин», 24 травня 2019 року №121 (1501)). *Виставка про Кам'янець у Варшаві* («Подільнянин», 24 травня 2019 року № 21 (1501)). *День міста по-спортивному* («Подільнянин», 24 травня 2019 року №121 (1501)). *Спочатку – хутори* («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)). *Гармонія у всьому* («Ключ», 24 травня 2019 року, № 21 (379)).

Такі еліптичні утворення дозволяють лаконічно передати зміст усього повідомлення. Як зазначає П. С. Дудик, «для них характерні публіцистична

піднесеність та емоційність, які пояснюються високою ідеологічною озброєністю» [35, с. 189]. Ці структури часто фразеологізуються через те, що наслідуються широкими колами читачів. У такий спосіб мовностилістична практика газет переходить у щоденне життя, збагачує народне мовлення, відповідним чином впорядковує його згідно законів сучасної української літературної мови. Цьому процесові сприяє й публічність газетного дискурсу, де еліптичні речення набувають особливого соціального значення. Проте надуживання такими конструкціями спричиняє виникнення мовних штампів, кліше, що робить мовлення «прісним», стандартним, позбавляє його образності й виразності.

У сучасному синтаксисі дослідники по-різному трактують статус еліптичних конструкцій у формі заголовків. М. У. Каранська визначає їх як «видільні синтаксеми – невеликі витинки-словосполучення, вживані в різних типах речень і готові взяти участь в утворенні якихось інших речень» [52, с. 138-139].

На нашу думку, такі заголовки з синтаксичного погляду цілком відповідають ознакам речень, бо побудовані за відповідними синтаксичними моделями, у яких є предикативне ядро. Вербалізовані компоненти групи присудка сигналізують нереалізованими синтаксичними зв'язками та семантичними відношеннями про обов'язкову позицію дієслова-присудка, який можна легко відтворити з внутрішнього контексту, що є ознакою еліптичних речень.

А отже, еліптичні речення є природним синтаксичним засобом газетного мовлення. Вони не закріплені ні за монологічним, ні за діалогічним мовленням, бо однаково функціонують в усіх жанрах того і того. Засобами еліпсису найчастіше виражаються присудки (головні члени односкладних дієслівних речень), що виражені дієсловами із семантикою буття, наявності, існування, перебування, знаходження, способу існування, перебігу в часі, мовлення, руху, переміщення, спрямування, розрахунку, оплати тощо. Дуже рідко засобами еліпсису виражаються другорядні члени речення (додатки, обставини). Неповноту цих речень підтверджують нереалізовані синтаксичні

зв'язки та синтаксичні відношення між експліцитно та імпліцитно вираженими компонентами. Своєрідність еліптичних конструкцій виявляється у тому, що їхній зміст можна відновити із самого речення. У газетному дискурсі вони вживаються як яскравий засіб актуалізації інформації та увиразнення публіцистичного мовлення.

2.3 Специфіка ситуативно неповних речень у газетному мовленні

Ситуативно неповні речення є традиційною ознакою живого розмовного мовлення. У газетному дискурсі вони трапляються дуже рідко як специфічні утворення, які відзначаються як структурними, так і функційними особливостями.

До ситуативно неповних речень газетного мовлення відносимо конструкції, у яких формально не представлений головний чи другорядний компонент речення. Його зміст можна відтворити зважаючи на екстралінгвістичні умови, які супроводжують комунікацію. До таких умов відносимо комунікативну ситуацію – сукупність усіх обставин, за яких відбувається мовлення. П. С. Дудик основними складниками комунікативної ситуації вважає набутий мовцями життєвий досвід, міміку, жести [35, с. 138].

У комунікативній лінгвістиці обставини, в яких відбувається спілкування, прийнято називати ситуативним контекстом. До нього відносять, невербальні засоби спілкування – «елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприймання повідомлення» [12, с. 59].

Невербальні засоби спілкування класифікують за каналом їхнього сприйняття: слуховим, зоровим, тактильним, ольфакторним. Розрізняють: 1) акустичні (екстралінгвістичні: паузи, кашель, зітхання, сміх, плач; просодичні: темп мовлення, тон, тембр, гучність, манера спілкування і мовлення, спосіб артикуляції тощо); 2) оптичні (кінесичні: міміка, постава тіла, жести, хода, зоровий контакт; проксемічні: дистанція, територія,

орієнтація у просторі; графічні: почерк, розташування надрядкових і підрядкових знаків, графічні скорочення; зовнішній вигляд: фізіогноміка, тип і виміри тіла, одяг, стиль, прикраси, зачіска, косметика, предмети особистого вжитку тощо); 3) тактильно-кінестезичні (потиск рук, поцілунки, дотики тощо); 4) ольфакторні (запахи); 5) темпоральні (часові).

За словами Ф. С. Бацевича, ситуативний контекст має три виміри: фізичний, соціально-психологічний та часовий. Фізичний охоплює проксемічні аспекти спілкування, а також місце комунікації. Він впливає на зміст і форму повідомлень, а також формує атмосферу спілкування. Соціально-психологічний виявляється у характері зв'язків між комунікантами, їхніх стосунках, соціальному статусі, культурних і моральних чинниках, фізичному й психічному стані тощо. Часовий стосується часу доби, історичних умов, суспільно-політичного ладу тощо [12, с. 66-67].

У процесі живого спілкування усі три виміри перебувають у тісному взаємозв'язку. Їх сприймають мовці безпосередньо як засоби передавання інформації, які доповнюють або повністю чи частково замінюють вербальний контекст. У газетному дискурсі безпосередній контакт між автором, героями повідомлення і читачем відсутній. Тому виникає потреба у відтворенні ситуації спілкування одним із таких способів: 1) вербальним контекстом – писемним уривком, що відтворює ситуацію спілкування; 2) засобами інших семіотичних систем – світлинами, малюнками, схемами, графіками тощо.

У проаналізованих нами зразках газетного мовлення ситуативним контекстом, як правило, виражено підмет. Це трапляється у комунікативній ситуації, коли автор дослівно відтворює слова співрозмовника. При цьому останній говорить про себе, свою біографію, враження, почуття, думки тощо, тобто сам є суб'єктом дії, що на граматичному рівні співвідноситься з підметом, наприклад: *Одним із перших, хто привітав команду з перемогою, був Володимир Мельниченко. - Щиро радий за команду* («Подільнянин», 24 серпня 2017 року № 34 (1410)). *Іван Тимофійович, міліціонер ППСМ: - У*

чорнобиль потрапив 1 квітня 1989 року. Працював у 10-км зоні безумовного відділення на КПП («Ключ», 21 квітня 2017 року, № 15 (270)).
Вкотре переконуюсь, що за молоддю наше майбутнє. Впевнений, що їхня мрія здійсниться, адже це команда ініціативних, творчих школярів, які впевнено йдуть до своєї мети, - зазначив Михайло Сімашкевич («Ключ», 21 квітня 2017 року, №15 (270)).

Із наведених уривків очевидно, що ситуативний контекст має особливу форму – це слова автора, що передують прямій мові, або включені у конструкції з прямою мовою. У такий спосіб автор описує ситуацію спілкування, називає своїх співрозмовників і т. ін. При цьому ситуативно неповними є речення чи предикативні частини, що передають пряму мову. Показниками їхньої неповноти є присудки, виражені дієсловами, що нереалізованим синтаксичним зв'язком координації та суб'єктними відношеннями передбачають обов'язкову позицію підмета.

До особливого типу ситуативно неповних речень відносимо підписи до світлин, що доповнюють зміст статті або є самостійним повідомленням на шпальті видання.

У проаналізованих нами підписах до світлин засобами інших семіотичних систем виражено:

1) підмет: На фото теплиці, та поле, на якому квіpkарі садять розсаду квітів. Підпис: *«Трудяться, як бджілки»*(«Ключ», 21 квітня 2017 року, №15 (270));

2) присудок (головний член односкладного дієслівного речення): На фото зображено автобусну зупинку з вивіскою «Сурженці», поруч дорожний вказівник «Суржинці». Підпис: *«То, все ж таки, «е» чи «и»?»*. («Ключ», 21 квітня 2017 року, №15 (270));

3) підмет і присудок: На фото глядачі, які танцюють у колі. Підпис: *«Під час презентації пісні про Бакоту»* («Ключ», 25 серпня 2017 року, №33 (288)). На фото стовп із вказівниками, направленими в різні боки. Підпис: *«На всі сторони світу»* («Ключ», 25 серпня 2017 року, №33 (288));

4) додаток: *На фото вулиця. Підпис:* На фото зображені батарейки. Підпис: *«У смітник не викинь, і вдома не залиши»* («Подільнянин», 21 квітня 2017 року, №16 (1392)). *«Йдемо першотравневою»* («Ключ», 25 серпня 2017 року, №33 (288)).

Як бачимо, такі газетні підписи є доволі лаконічними і стислими, що досягається шляхом компресії їхнього змісту. Зручним і природним способом отримання невербалізованої інформації є світлина, з якої цілком зрозуміло, про яку ситуацію говорить автор. Тому в підписі повідомляє лише актуальну для читача інформацію.

На жаль, у сучасній місцевій пресі поширена тенденція подавати світлини без підписів, тому подібні ситуативно неповні речення хоча є утвореннями суто газетного мовлення, але трапляються на шпальтах проаналізованих газет не часто.

А отже, ситуативно неповні речення газетного мовлення відзначаються специфікою граматичної та функціональної організації. Оскільки газетних дискурс – це опосередковане спілкування між автором, героями повідомлення та читачем, то ситуація спілкування передається вербально або за допомогою світлин. У таких умовах ситуативним вербальним контекстом найчастіше виражено підмет, тоді коли засобами інших семіотичних систем, до яких відносимо світлини, можуть виражатися як головні, так і другорядні члени речення. Показниками їхньої неповноти є нереалізовані синтаксичні зв'язки та семантичні відношення між взаємно пов'язаними членами речення.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження показали, що неповні речення – цілком природний та ефективний засіб вираження думки в газетному дискурсі. Через газетне мовлення вербальні засоби переходять у комунікативну практику конкретних носіїв мови. Синтаксичні побудови газетного мовлення не лише відбивають сучасний стан розвитку сучасної української літературної мови, а й утворюють національно-мовний вербалізований продукт мислення і мовлення суспільства.

Опущення одного або кількох формальних компонентів у висловленні – це закономірне явище, що виявляється в компресії газетного мовлення. Осмислення проблеми неповноти речення у формально-синтаксичному, семантичному й комунікативно-прагматичному аспектах має прямий вихід у теорію внутрішньої організації структури простого речення і трансформування її на складні синтаксичні конструкції, оскільки в актах газетної комунікації виявляється національна специфіка структурування різних типів повідомлень.

Функціональний рівень ґрунтується на формальних категоріях, що виявляють специфіку граматичних категорій мови, з-поміж яких особлива роль належить категорії предикативності, що реалізується на рівні синтагматичних зв'язків повнозначно-лексичних одиниць у зв'язне висловлення. Ці утворення є результатом прагнення автора газетного тексту до широкого висловлення подій, явищ, фактів за допомогою простого, лаконічного та точного повідомлення, що досягається шляхом інтеграції вербальних та невербальних засобів при формуванні його змісту. Обов'язковими умовами для такої взаємодії є: 1) існування однієї і тільки однієї особи, предмета, явища, дії тощо, що перебувають у центрі уваги автора чи читача і мисляться як об'єкти обговорення (це можуть бути кілька ідентичних об'єктів); 2) достатня кількість засобів для ідентифікації реципієнтом об'єкта повідомлення.

Невідповідність вербальних та невербальних засобів спричиняє компресію змісту висловлення і дефекти його формально-синтаксичної

структури шляхом опущення одного чи одразу кількох членів речення. Оскільки будь-яке висловлення характеризується повнотою вираження змісту, то ці трансформації діють лише в межах структурних моделей речення і спричиняють його синтаксичну неповноту. Такі модифікації виявляються не у формі разових дефектів, а є іманентною властивістю синтаксичних одиниць.

У газетному мовленні неповними можуть бути двоскладні й односкладні речення, які в синтаксичному плані виявляються як членовані конструкції, а також предикативні частини складних речень, побудовані за відповідними моделями. Основними ознаками їх неповноти є нереалізовані прямі чи зворотні валентні потенції вербально виражених членів речення, що свідчать про порушені синтаксичні зв'язки та семантичні відношення між окремими його компонентами. Причому, валентні можливості компонентів речення в конкретному контексті можуть розширюватись чи, навпаки, – звужуватись під впливом зовнішньосинтаксичних чинників. Тому опущений член речення виявляється як за внутрішніми показниками, так і за зовнішньосинтаксичними.

Функціональна специфіка неповних речень газетного мовлення виявляється у конкретних жанрах і залежить від форми спілкування. У монологічному мовленні комунікативна діяльність мовця-автора визначається як текст, який складається із певним чином пов'язаних між собою речень, що мають індивідуальну композиційну будову і характеризуються відносною смисловою завершеністю. Такий зв'язок забезпечується єдністю думки, теми, а також специфічними засобами зв'язку, різновидом яких є незаміщені синтаксичні позиції у формально-синтаксичній структурі речення. Внаслідок опущення одного чи кількох членів речення реалізується як неповне. Засобами контексту в газетному мовленні найчастіше виражено підмет із семантикою суб'єкта-істоти, рідше неістоти (предмета, явища), присудок (головний член односкладного дієслівного речення), рідше – другорядні члени речення (додаток, обставина).

Наслідком довільного керування автора газетного повідомлення законами мовлення щодо незаміщених ланок речення, які заповнюються у контексті є порушені змістові зв'язки, що проникають у структуру речень і пов'язують їх між собою, внаслідок чого у неповному реченні зосереджено переважно нову для повідомлення інформацію, тобто вербалізовано рему, а тема задається контактено чи дистанційно розташованими попередніми або наступними синтаксичними структурами текстового масиву.

Контекстно неповні речення діалогічного мовлення трапляються лише в інтерв'ю і відзначаються значною компресією змісту, що реалізується шляхом опущення низки членів речення: підмета і присудка, підмета і додатка, присудка і додатка, присудка і обставини тощо. Такі трансформації можливі коли інтерв'юер у запитанні визначає тему спілкування, а співрозмовник зосереджується на повідомленні нової інформації. Особливістю газетного дискурсу є колективна праця автора, коректора і редактора над формуванням повідомлення. Якщо під час реального спілкування мовець сформував ширше повідомлення, у газетному тексті усі недоліки скореговано відповідно до норм сучасної літературної мови, що унеможлиблює повторення однакових елементів у питанні та відповіді на нього під час інтерв'ю. За таких умов текст інтерв'ю втрачає автентичність, але відповідає чинним мовним нормам.

Особливим структурним різновидом неповних речень газетного дискурсу є еліптичні утворення. Вони притаманні як діалогічному, так і монологічному мовленню. Однак їх внутрішньосинтаксична обумовленість визначає наближеність цих утворень до неповних структур монологічного мовлення. З одного боку, компресія змісту цих конструкцій створює граматичну неповноту, а з іншого, значення відсутньої ланки підказується семантикою експліцитно виражених компонентів, що робить зрозумілими еліптичні речення й поза контекстом чи у відриві від конкретної ситуації мовлення і відрізняє їх від контекстуальних та ситуативних речень.

Найчастіше синтаксичну неповноту еліптичних утворень спричиняє опущення дієслова-предиката із семантикою буття, наявності, існування, способу розміщення в просторі, сприйняття, руху, енергійної дії, мовлення, переміщення в просторі, спонукання до дії, вітання, побажання тощо. Значно менше еліпсація властива іншим частинам мови, що функціонують у ролі підмета, додатка чи обставини.

Синтаксична неповнота контекстно зумовлених та еліптичних речень у газетному мовленні не лише виконує дейктичну функцію, а й має певну стилістичну вмотивованість. Дуже часто автор користується цим прийомом для підкреслення найбільш інформативно важливих елементів повідомлення, його змістових відтінків. Вираження того чи того члена речення засобами зовнішнього чи внутрішнього контексту компенсується у реченні шляхом більшого інформативного навантаження інших його структурних компонентів. Таке фокусування уваги читача (слухача) на конкретному предметі повідомлення про певну особу чи предмет, дозволяє авторові створити певні риси індивідуально-колективного суб'єкта газетного повідомлення. Крім того, контекстно неповні й еліптичні речення часто використовуються в газетному мовленні як заголовки: промовисті, інформативні й водночас лаконічні оригінальні синтаксичні утворення, покликані зацікавити читача, актуалізувати повідомлення тощо.

Особливим різновидом синтаксичних засобів газетного дискурсу є ситуативно зумовлені неповні речення. У безпосередньому спілкуванні комунікативну функцію співрозмовників допомагає реалізувати візуально-чуттєва ситуація, яка супроводжує мовлення. Її компонентами виступають особи, предмети, явища, факти реальної дійсності, включаючи самих мовців у конкретних локально-часових координатах. У газетному дискурсі ці невербальні засоби також використовуються, але потребують додаткових зусиль автора. Ситуативний контекст у проаналізованих нами текстах передається вербальним контекстом чи засобами інших семіотичних систем,

серед яких значна перевага за світлинами. У таких умовах ситуативним вербальним контекстом найчастіше виражено підмет.

Засобами інших семіотичних систем можуть виражатися як головні, так і другорядні члени речення. Це можна пояснити тим, що світлини відображають ті об'єкти реальної дійсності та стосунки між ними, які мовці здатні сприймати органами чуття. Такий підхід не потребує широкого вербального вираження. Тому в таких повідомленнях засобами ситуації виражається значно більше компонентів: підмет, присудок (головний член), прямий додаток, деякі різновиди непрямого додатка. Певна обмеженість характерна для локативних та темпоральних поширювачів речення, що функціонують як обставини.

Подальшому осмисленню підлягають питання компресії мовлення в текстах різних стилів і жанрів за експресивною та іншими функціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерш Й. Ф. *Структурно-семантическая типология простого предложения (на материале глагольных предложений современного чешского и украинского литературных языков)*: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филолог. наук: специальность 10.02.03 «Славянские языки». Киев, 1987. 33 с.
2. Арват Н. Н. *Межуровневые связи в предложении*. Вопросы структуры предложения. Днепропетровск: Изд-во Днепропетровск. ун-та, 1980. С. 116-137.
3. Арполенко Г. П., Забєліна В. П. *Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові*. Київ: Наукова думка, 1982. 131 с.
4. Бабайцева В. В. *Два подхода к исследованию единиц синтаксиса*. Филологические науки. 2007. №2. С.99-106.
5. Бабайцева В. В. *Семантика простого предложения*. Предложение как семантическая единица языка. Русский язык. Москва: МГПИ им. Ленина, 1983. С. 7-24.
6. Балли Ш. *Французская стилистика*. Москва: Изд-во иностр. литературы, 1961. 393 с.
7. Баранник Д. Х. *Два рівні граматичної структури речення*. Мовознавство. 1993. №6. С.13-20.
8. Баранник Д. Х. *Про один актуальний спосіб синтаксичної номінації*. Мовознавство. 2006. №2-3. С.50-54.

9. Бех Е. А. *Структурно-семантические особенности неполноты предложений*: автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук: специальность 10.02.02 «Языки народов Российской Федерации (русский язык)». К., 1990. 17 с.
10. Бацевич Ф. С. *Категорії комунікативної лінгвістики*. Комунікативна компетентність правників і їх зв'язки з громадськістю. Львів, 2003. С. 73-75.
11. Бацевич Ф.С. *Вступ до лінгвістичної прагматики*. Київ: Видавничий дім «Академія», 2011. 304 с.
12. Бацевич Ф.С. *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
13. Бацевич Ф. С. *Філософія мови: історія лінгвофілософських учень*. Київ: ВЦ «Академія», 2008 . 240 с.
14. Белікова О. О. *Актуальне членування простого речення як засіб вираження комунікативного аспекту вивчення синтаксичних одиниць*. Проблеми української мови та методики: міжвуз. зб. наук. праць. Слов'янськ, 1997. С.65-68.
15. Белошапкова В. А. *Современный русский язык. Синтаксис*. Москва: Высшая школа, 1977. 248 с.
16. Богушевич Д. Г. *Некоторые выводы из тезиса о коммуникативной функции языка*. Романское и германское языкознание. Минск, 1980. Вып. 10. С.8-13.
17. Богушевич Л. Г. *Единица, функция, уровень: к проблеме классификации языка*. Минск: Вышэйшая школа, 1985. 116 с.
18. Буслаев Ф. И. *Историческая грамматика русского языка*. Издание пятое. [В 2-х частях]. Москва: Издание книжного магазина наследников братьев Салаевых, 1881. [Часть 2]. Синтаксис. 394 с.
19. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
20. Верестюк И. В. *Вопросы классификации неполных предложений*. Вестник Московского ун-та. Сер. 9, Филология. 1986. №4. С.23-28.
21. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. *Семантико-синтаксична структура речення*. Київ: Наукова думка, 1983. 219 с.

22. Вихованець І. Р. *Граматика української мови. Синтаксис*. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
23. Вихованець І. Р. *Нариси з функціонального синтаксису української мови*. Київ: Наукова думка, 1992. 224 с.
24. Голюх В. І. *Еліптичні речення з невербалізованим головним членом*. Мовознавство. 1982. №1. С.21-26.
25. Гомас О. М. *Комунікативна організація синтаксичних конструкцій*. Проблеми граматики і лексикографії української мови : зб. наук. праць. Відп. ред.. М. Я. Плющ. Київ: НПУ, 2001. С.149-154.
26. Грейс Г. П. *Логика и речевое общение*. Новое в зарубежной лингвистике. Москва: Прогресс, 1985. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. С.217-237.
27. Греч Н. Н. *Практическая русская грамматика*. СПб, 1834. 526 с.
28. Гуйванюк Н. В. *До питання комунікативної парадигми речення*. Мовознавство. 2005. №3-4. С.148-155.
29. Гумбольдт В. Фон. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 1984. 397 с.
30. Дикарева С. С. *Координаты референции и явление глобального эллипсиса*. Предложение и текст: Семантика, прагматика и синтаксис. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1988. С.107-111.
31. Дикарева С. С., Рогинская Н. В. *Языковое общение: диалог-дейксис*. Симферополь, 1991. 49 с.
32. Дзюбак Н. М. *Неповне речення: комунікативний, семантичний, і формально-синтаксичний аспекти*: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2011. 184 с.
33. Довженко Г. Я. *Неповні підрядні речення і другорядні члени речення, виражені порівняльними конструкціями*. Українська мова і література в школі. 1973. №6. С.31-35.
34. Долин Ю.Т. *К теории синтаксического нуля*. Русский язык в школе. 1995. №2. С.95-98.

35. Дудик П. С. *Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення*. Київ: Наукова думка, 1973. 288 с.
36. Єрмоленко С. Я. *Бездієслівні речення в системі простих речень*. Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки). Київ: Наукова думка, 1975. С. 3-16.
37. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. *Українська мова*. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. За ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
38. Єрмоленко С. Я. *Синтаксис і синтаксична семантика*. Київ: Наукова думка, 1982. 210 с.
39. Жинкин Н. И. *Речь как проводник информации*. Москва: Наука, 1982. 160 с.
40. Жовтобрюх М. А. *Українська літературна мова*. Київ: Наукова думка, 1984. 215 с.
41. Загнітко А. П. *Основи українського теоретичного синтаксису*: Ч.1. Горлівка: ГДПШМ, 2004. 228 с.
42. Загнітко А. П. *Основи українського теоретичного синтаксису*: Ч.2. Горлівка: ГДПШМ, 2005. 213 с.
43. Загнітко А. П. *Основи українського теоретичного синтаксису*: Ч.3. Горлівка: ГДПШМ, 2006. 312 с.
44. Золотова Г. А. *К вопросу о неполных предложениях*. Русский язык: сб. трудов. Москва, 1975. С.106-118.
45. Золотова Г. А. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: УРСС: Едиториал УРСС, 2003. 366 с.
46. Золотова Г. А. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва: Наука, 1973. 351 с.
47. Іваницька Н. Л. *Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення*. Мовознавство. 2001. №3. С.97-104.

48. Іваницька Н. Л. *Двоскладне речення в українській мові*. Київ: Вища школа, 1986. 167 с.
49. Іваницька Н. Л. *Формально-граматичне і семантико-граматичне моделювання структури простого речення*. Мовознавство. 1986. №1. С.20-27.
50. Инфантова Г. Г. *Очерки по синтаксису современной русской разговорной речи*. Ростов-на-Дону, 1973. 135 с.
51. Кадомцева Л. О. *Українська мова: Синтаксис простого речення*. Київ: Вища школа, 1985. 127 с.
52. Каранська М. У. *Синтаксис сучасної української літературної мови*. Київ: Либідь, 1995. 312 с.
53. Кодухов В. И. *Контекст как лингвистическое понятие*. Языковые единицы и контекст. Ленинград: ЛГПИ, 1973. С.11-17.
54. Кодухов В. И. *Мышление и языковые значения и функции*. Язык и мышление. Москва: Наука, 1967. С.102-115.
55. Колшанский Г. В. *Коммуникативная функция и структура языка*. Москва: Наука, 1984. 175 с.
56. Колшанский Г.В. *Контекстная семантика*. Москва: Наука, 1980. 150 с.
57. Колшанский Г. В. *Логика и структура языка*. Москва: Высшая школа, 1965. 240 с.
58. Колшанский Г.В. *Паралингвистика*. Москва: Наука, 1974. 81 с.
59. Колшанский Г.В. *Проблемы коммуникативной лингвистики*. Вопросы языкознания. 1979. №6. С.51-62.
60. Коструба П. П. *До питання про поняття і класифікацію неповних речень*. Питання українського мовознавства. Львів: Львів. держ. ун-т, 1960. Кн..4. С.38-75.
61. Кудимова В. Н. *Семантико-структурная соотносительность полных и неполных односоставных предложений*. Киев: КГПИ, 1980. С.61-68.
62. Кулик Б. М. *Курс сучасної української літературної мови: Ч.2. Синтаксис*. Київ: Рад. школа, 1965. 283 с.

63. *Курс сучасної української мови (КСУМ) : Т.2. Синтаксис.* За ред. Л. А. Булаховського. Київ: Рад. школа, 1951. 408 с.
64. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. Москва: Прогресс, 1978. 248 с.
65. Лекант П. А. *К проблеме неполных предложений в русском языке.* Учен. записки Моск. обл. пед. ин-та им. Н.К. Крупской. 1963. Т.139, вып. 9. С.146-155.
66. Лекант П. А. *Синтаксис простого предложения в современном русском языке.* Москва: Высшая школа, 1986. 175 с.
67. Маматова К.М. *Неполные предложения с контекстным возмещением при глаголах с сильными связями в современном русском языке :* автореф. дис. на соиск. науч. ст. канд. филол. наук: спец.10.02.01 «Украинский язык». Днепропетровск, 1983. 23 с.
68. Мельничук О. С. *Розвиток структури слов'янського речення.* Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.
69. Мойсієнко А. К., Арібжанова І. М., Коломийцева В. В. *Сучасна українська мова.* Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2013. 238 с.
70. Невмивака О. В. *До питання про мінімальну модель речення.* Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць. Відп. ред. В.І. Гончаров. Київ: Знання України, 2004. С.52-57.
71. Новиков А.А. *К изучению неполных и эллиптических предложений в курсе современного русского языка.* Филологический анализ: Теория, методика, практика: межрегион. сб. науч. ст. Київ-Херсон, 1996. – С.107-113.
72. Пешковский А. М. *Русский синтаксис в научном освещении.* Москва: Учпедгиз, 1956. 560 с.
73. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. Київ: Вища школа, 1986. 175 с.
74. Пономарів О. Д. *Стилістика сучасної української мови: підручник.* 3-є вид., перероб. і доповн. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000. 248 с.

75. Попова З. Д. *Синтаксическая форма как предмет синтаксиса*. Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Ленинград: Наука, 1975. С.109-114.
76. Почепцов Г. Г. *Основы прагматического описания предложения*. Київ: Вища школа, 1986. 115 с.
77. Почепцов Г. Г. Про семантичні плани речення. Мовознавство. 1973. №5. С.44-46.
78. Різун В. В., Лисенко Ю. В., Шевченко Л. Ю. *Синтаксис*. Сучасна українська мова: довідник. Київ: Либідь, 1993. С.198-323.
79. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. *Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання*. Київ: Вища школа, 1994. 801 с.
80. *Словник української мови: в 11 т.* Редкол.: І.Білодід (голова), Л.Паламарчук, В. Русанівський та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1981. Т.1-11.
81. *Сучасна українська літературна мова*. Синтаксис. За загальною редакцією І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. Т.3. 515 с.
82. *Сучасна українська літературна мова*. Стилїстика. За загальною редакцією І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. 288 с.
83. *Сучасна українська літературна мова: підручник*. За редакцією М. Я. Плющ. Київ: Вища школа, 1994. 414 с.
84. *Сучасна українська мова: синтаксис*. За редакцією О.Д.Пономаріва. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
85. Факторович А. Л. *Выражение смысловых различий посредством эллипсиса*. Харьков: Око, 1991. 88 с.
86. Харчеко С.В. Еліптичні спонукальні конструкції адвербіального типу. Проблеми граматики і лексикографії української мови: зб. наук. праць. Відп. ред. М.Я. Плющ. Київ: НПУ, 2001. С.163-173.
87. Чередниченко І. Г. *Грамматична структура неповних речень та основи їх класифікації*. Українська мова і література в школі. 1954. №3. С.14-20.

88. Чувакин А. А. *О структурной классификации неполных предложений*. Научные доклады высшей школы. Филологические науки. 1974. №5. С.104-108.
89. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. 2-е изд. Ленинград: Учпедгиз, 1941. 620 с.
90. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи Н. Ю. Шведова. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. 377 с.
91. Ширяев Е.Н., Земская Е. А., Ширяев Е. Н. *Синтаксис*. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. Москва: Наука, 1981. С.191-224.
92. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ: Академія, 2004. 408 с.
93. Якубинский Л. П. Язык и его функционирование: избранные работы. Москва: Наука, 1986. 207 с.